

הליכתו של רבן יוחנן בן זכאי ליבנה

ההשקפה המקובלת אצל החכמים על המשא-והמתן בין אספסיינוס (או טיטוס) ורבן יוחנן בן זכאי אומרת, שרבן יוחנן, לאחר שצפה את חורבן ירושלים ושריפת המקדש, ביקש להקדים רפואה למכה, להציל את האומה ותורתה וליסד "מרכז רוחני", שיבטיח קיומו של ישראל עם כלין שארית עצמאותו המדינית וחורבן מולדתו¹. לפיכך עמד והלך לו לאספסיינוס ותבע הימנו את יבנה כדי להחיות בה את היהדות הגהרסת על-ידי יצירת מרכז מחדש, שעתיד היה לירש מקומו של מקדש ושל הסנהדרין, ולרפא את האומה המחוצה, לאוששה ולאחדה בתורה ובמצוות. לפי שהמצביא הרומאי, שלא היה סופן אלא כוח גשמי נגלה, לא ידע להעריך את התוצאות המרובות של המעשה הדל למראית-עין, שעמד רבן יוחנן לעשות, לפיכך הסכים לבקשתו "הצנועה" בלא לחוש, שאותה שעה הריהו מאבד בידים פרי נצחוננו על-ידי שהוא נותן לפליט דך ונידח לברוא יהדות חדשה, רוחנית, העתידה לבלות את מלכות רומי המנצחת².

השקפה זו, המוצאת לה סמוכין באגדה שבמסורת התלמודית³, מסתייעת היא בעיקרה על-ידי המעשים שאירעו להלן, בהמשך הימים שלאחר החורבן, כשנתבסס בית-מדרשו ובית-דינו של הנשיא ביבנה, והיהדות שבארץ-ישראל חזרה ונתיסדה ואף החזירה לעצמה במידה מרובה את כוח השפעתה על הגולה כולה, במזרח ובמערב.

ברם, כלום יש בדינו לפרנס שיטה זו וליסדה מתוכם של המעשים שאירעו

¹ רנ"ק מונה"ז, לעמבערג, עמוד 75; וייס, דדו"ד, מהדורה ב, ח"ב, עמוד 35; גרץ מהדורה ה, כרך ד, עמוד 13; דובנוב (עברית), ח"ב, עמוד 203; יעבץ, כרך ג, עמוד 5; הלוי, דוה"ר, ח"א, כרך ה, עמוד 44; קלוזנר, היסטוריה ישראלית, ח"ד, עמדים 181, 213; מנהם שטיין, ציון, שנה ג, ספר ה, עמוד 118; בכר, אגדות התנאים (גרמנית), ח"א, עמוד 213; דירנבורג, משא א"י, עמדים 154; 161; Christie, The journal of theological Studies, XXVI, 342—3; Bertholet, Das Ende des jüdischen Staatswesen, 1910, 163—164; H. Loewe, Encyclopaedia of Religion and Ethics Hastings, VII, 593.

² ראה ביחוד גרץ, שם, ויעבץ ודובנוב, Wasser, Die Stellung der Juden etc. 55.

³ במיוחד סן האגדה שבגמין ואף מזו שבאדר"נ. ברם, לענין המסורת עיין להלן, ב"נספח".

באותם הימים עצמם? כלום יכולים אנו לסייע אותה על-ידי מה שידוע לנו מן המתרחש בארץ בימי המלחמה הגדולה, למראשיתה ועד סופה? כדי להשיב על שאלה זו ראוי הוא שנפתח בענין אחד סתום, שבירורה דומה, עשוי לקפח בשיטה הרַוּחַת, ושהימנו יהא בידינו להגיע, לדעת, לידי תפיסה קרובה יותר אל האמת בפרשת המאורע הנידון.

ענין השאלה: מה ראה רבן יוחנן לילך ליבנה דוקא? מה נשתנתה עיר זו משאר כל ערי יהודה, שזכתה לשמש מקלט לתורה ומעוז לישראל? וכי מפני שלא החזיקו בה אלא בסוף ימיהם של החשמונאים, וכשבא פומפיוס לארץ עמד וקרעה מעל יהודה, ואף מלאחר שחזרה ונתחברה עם ארץ-ישראל בימיו של הורדוס לא יכלו להוציא הימנה את הנכרים הרבים שישבו בתוכה עד לאותם הימים⁴ — הרויחה? וכבר נזקקו חכמים לשאלה זו וביקשו לפותרה על-ידי ההנחה, שיבנה היתה עיר של חכמים וסופרים ימים רבים לפני זמן המאורע⁵, ולא עוד אלא שהיה בה, לדעת חוקרים אחדים⁶, בית-דין גדול שרוי וקיים מימים ראשונים. לפיכך מסתבר שרבן יוחנן בן זכאי ביקש מאספסיינוס שיתן בידו את המרכז הנשרד שביבנה על-מנת שיהא משען לאומה לאחר חורבן ירושלים.

והנה עובדה משוערת זו (אף אותה נבדוק להלן), שהיו מצויים חכמים ביבנה לפני החורבן, אינה עשויה להועיל הרבה לישוב השאלה. לפי שעדיין לא למדנו, שלא נמצאו חכמים מצויים בהלכה והוראה בימים שבפני הבית אף בשאר הערים שביהודה. אולם, אם אמנם נתקיים בית-דין גדול ביבנה עד לחורבן, ודאי זכינו לתשובה שלמה.

אלא שההנחה הנ"ל, לא זו בלבד שאין לה סמוכין, כמות שנראה להלן, אלא אף זו, שיש להוכיח היפוכה, לומר שלא ייתכן להניח שהיה בית-דין גדול מצוי ביבנה (ולא במקום אחר) עד שלא חרב הבית.

החכמים, בעלי השיטה האמורה, מביאים ראיה לדבריהם מן המשנה (סנהדרין פ"א מ"ד): „אין ממיתין אותו (זקן ממרא) לא בבית דין שבעירו ולא בבית דין שביבנה אלא מעלין אותו לבית הדין שבירושלם" וכו'. הרי שההלכה מדברת לכאורה בבית-דין שביבנה, שכוחו יפה מכוחם של שאר בתי-דין שבערים, לומר של הסנהדראות הקטנות (והרי סמכותו כיוצא בזה שלאחר החורבן), כשעדיין קיימת הסנהדרין הגדולה שבלשכת הגזית.

⁴ ראה שירר, *Geschichte etc.*, חלק ב, 126—128, ושטיין, עמוד 119.

⁵ ד"ק שם סובר, שהיתה בה ישיבה בימי רבן גמליאל הזקן. וכן יעבץ כיוצא בו. הלוי, שם, מדקדק מן התוספתא סנהדרין פ"ג, „שוב מעשה שנתכנסו חכמים ביבנה" וכו', שעוד בימי הלל היו נוהגין להתכנס לשם (כמו לערים ידועות אחרות), הנשיא עם הזקנים למושב הועד. ברם, אותה פיסקה אינה בתוספתא צוקרמנדל ולא בברייתא המקבילה שבסנהדרין יא א ובירושלמי סוטה פ"ט כד ע"ב ואין ספק שהיא משובשת ואינה מעיקר התוספתא.

⁶ היימן, תולדות תנאים ואמוראים, חלק ב, 677, ושטיין, שם, דירנבורג, שם, עמוד 154, הערה 1, ושם, עמוד 109.

16

והנה אם אנו מפרשים מסורת זו כמשמעה הנ"ל, בעל-כרחנו אנו למידין מכאן שבית-דין גדול שביבנה היה מצוי לפחות ארבעים שנה לפני החורבן, שהרי למסורת חכמים ניטלו אותה שעה דיני נפשות מישראל, ושוב לא היה מקום להלכה זו להישנות. ואמנם כך סבורים הם, החוקרים הללו, שהם מקדימים יסודו של בית-דין ביבנה דורות אחדים לפני חורבן הבית. וכשאנו מבקשים תשובה לשאלה, מה טעם נתיסד בית-דין גדול באותו מקום במיוחד, הרי משער לאחרונה מ. שטיין⁷, שגרם לכך מצבה האדמיניסטרטיבי המיוחד של עיר זו. שכן ניתנה יבנה במתנה על-ידי שלומית, אחותו של הורדוס, לאשת הקיסר כנחלה פרטית. ולפי שלדעת מומסן ייתכן להניח, שהמדינות, שהיו קנינם של הקיסרים, ניתנה להם למפקחיהן זכות של איניציאטיבה יוריסדיקציונית כעין זו של "המשגיחים" בפרובינציות, לפיכך יש לומר, שמפקחי יבנה אף הם סייעו לכך, שיתיסד במדינתם בית-דין גדול לעצמו. ברם, אף-על-פי שביקשו חכמים לראות באותה משנה שבסנהדרין הלכה עתיקה, שנאמרה בעינה לפני החורבן, הרי ברי הדבר, שכצורתה זו שלפנינו אין היא אלא מימים שלאחריו. ואם אנו באים להקדים יסודה של המסורת, הרי עלינו לומר, שמעיקרה לא נשנתה אלא כך: "אין ממיתין אותו בבית-דין שבעירו אלא מעלין אותו לבית-דין הגדול שבירושלם", ובאו תנאים מן הדורות שלאחר החורבן והוסיפו בהלכה על-ידי ששילשלו לתוכה את הפיסקה, "ולא בבית דין שביבנה". וראיה לדבר מן התוספתא (שם פ"א ה"ז) השונה: "בן סורר ומורה... וזקן ממרא... אין ממיתין אותו מיד אלא מעלין אותו לבית דין הגדול שבירושלם" וכו'. הרי שלא הוזכר בית-דין שביבנה כל-עיקר.

ההלכה המורחבת באה, איפוא, ללמדנו, שאין ממיתין זקן ממרא בבתי-דין שבערים, ואין צריך לומר בסנהדראות קטנות, אלא אף אילו היה קיים בזמן הבית בית-דין גדול כיוצא בזה שביבנה לאחר החורבן, שהוא ממוצע (ביופי כוחו) בין אלו ובין הסנהדרין שבירושלים, לא היו ממיתין אותו אף בו, לפי שאין הדבר מסור אלא לאינסטנציה העליונה והמושלמת של כל ישראל, והיא הסנהדרין הגדולה היושבת בלשכת הגזית.

אותה הנחה על מציאותו של בית-דין גדול ביבנה בפני הבית נדחית, תחילה, על-ידי שבכל המקומות הרבים המדברים בבית-דין שביבנה אין אנו עסוקין אלא בימים שלאחר החורבן, וביותר על-ידי שתיקתה של המסורת הידועה שבפי ר' יוסי⁸. "בראשונה לא היו מרבין מחלוקת בישראל אלא בית-דין של שבעים ואחד יושבין בלשכת הגזית ושני בתי-דין של עשרים ושלושה⁹ אחד יושב על פתח הר הבית... הוצרך הדבר לשאול שואלין מבית-דין שבעירו¹⁰ אם אמרו להם... ואם לאו באין

⁷ שם, עמודים 119-121.

⁸ תוספתא סנהדרין פ"ז ה"א וחגיגה פ"ב ה"ט; בבלי סנהדרין פה ב; ירושלמי שם.

פ"א יט ע"ג.

⁹ בתוספתא ובירושלמי הגירסה, "ושני בתי-דין של שלשה שלשה".

¹⁰ בירוש' ובתוספתא אין הפיסקה שבתלמוד, "אם שמעו (בבית-דין שבעירו) אמרו

לזה שעל פתח העזרה... ואם לאו אלו ואלו באין ללשכת הגזית". אמור מעתה אילו היה בית-דין גדול ביבנה בפני הבית, שאף הימנו "תורה יוצאת לכל ישראל", ממוצע בין בתי-דין של כ"ג ובין סנהדרין גדולה שבירושלים, הרי היו צריכים, עד שהן באין לירושלים, לשאול מבית-דין זה, וכמות שהיו שואלין תחילה מבית-דין שבתרהבית ושעל פתח העזרה¹¹, עד שלא באו לסנהדרין שבלשכת הגזית¹².

ברם, לא זו אף זו, שלא ייתכן שהיה בית-דין גדול מצוי בפני הבית בשום מקום בארץ על-יד הסנהדרין שבירושלים. שהרי כל מה שההלכה מיחדת לבית-דין זה (של שבעים ואחד), מן התפקידים הקובעים את טיבו ושמו, אינו אלא בדברים היוצאים מתחומם של ענינות מקומיים ונוגעים בכל ישראל¹³, לומר שאין "בית דין גדול" אלא לצרכיה של האומה כולה, בארץ ואף בגולה¹⁴. והואיל וכן הרי מן הנמנע שיהא יושב בית-דין גדול ביבנה בזמן סנהדרין גדולה יושבת במקדש "ותורה יוצאת משם לכל ישראל".

לאור הבחנה זו עלינו לדחות את השערתו של שטיין, שהוצעה למעלה. שאף אם נסכים (דבר שהוא רחוק) שמעמדה האדמיניסטרטיבי המיוחד של יבנה יכול היה לגרום לכך, שהיהודים שבאותה מדינה יבדילו עצמם מאהיהם שבארץ ויפקיעו זיקתם לסנהדרין שבירושלים, הרי ראינו, שאין "בית דין גדול" אלא לשמש פריפריה מרובה שהיא כפופה לה, ויבנה הלא לא היתה אלא עיר אחת¹⁵.

להן ואם לא באין לזה שסמוך לעיר, וברור שאין הפיסקה הנ"ל מעיקר המסורת, שאינה אף בגמרא בכ"י מינכן וכ"י קרלסרוה (ראה דק"ס), שאין טעם לפנות לבית-דין שבעיר אחרת, שאינו גדול מבית-דין שבמקומו.

¹¹ לענין שאלת הלכה קודמת משני בתי-דין הללו, ראה אף משנה שם פ"א מ"ב. ¹² שבית-דין הגדול ביבנה לא נתיסד אלא לאחר החורבן, יש ללמד מדברי התלמוד סנהדרין יו ב: "אמר רבי יהודה אמר רב כל עיר שאין בה שנים לדבר ואחד לשמוע אין מושיבין בה סנהדרין ובביתר הווי שלשה וביבנה ארבעה רבי אליעזר ורבי יהושע" וכו'. הרי שהתלמוד מדבר בעיר שמושיבין בה סנהדרין כתחילה, והוא תופס את רבי אליעזר ורבי יהושע האחרים, שהם תלמידי רבן יוחנן בן זכאי, שבאו עמו ליבנה. מיהו לעיקר המסורת השהו תוספתא שם פ"ח ה"א וירושלמי שקלים, פ"ה מח ע"ד, ע"ש.

¹³ שהרי הדברים המסורים לבית-דין של ע"א, כמות שהם מנויים במשנה (סנהדרין פ"א מ"ה) הם: פתיחת מלחמת רשות (השוה אף משנה שם פ"ב מ"ד), הוספה על העיר ועל העזרות, דבר שנוגע בכל ישראל, עשיית סנהדריות לשבטים (כלומר, בתי-דין של כ"ג שבערים), עשיית עיר הנידחת, דין שבט (שעבד עבודה זרה) וכהן גדול, דבר שנוגע אף הוא בכל האומה, וכן עיבור שנה וקידוש החודש (השוה דברי ר' יאשיה במכילתא, בא, פרשה ב, הורוביץ, עמוד 9) ויציאת זקנים למדינת עגלה ערופה (להכריע בין עיר לעיר, מי קרוב לחלל), ואין צריך לומר להכרעת הספקות, שמעלין מבתי-דין שבערים, וראה "מדרש תנאים", עמוד 107, ודאי היה בית-דין של שבעים באלכסנדריה של מצרים, אבל הלה שימש את כל אותה המדינה כולה, ואף יוסיפוס שזכר בגליל בית-דין של ע', הרי נמכוון בכך להפקיע מדינה זו מן הזיקה לסנהדרין בירושלים, שהתריס נגדה, כידוע.

¹⁴ כגון קביעת ראשי שנים וראשי חדשים.

¹⁵ ודאי היו "בנות" ליבנה, שישבו בהן, כנראה, אף יהודים, ראה שירר, שם, עמוד

127, ברם, אין הדבר קובע לעיקר ענינו, אם נסתפחו לה כפרים מספר.

ואף דברי החכמים על מציאותם של סופרים ביבנה עד לחורבן הבית אין להם על מה שיסמוכו. שהללו מוכיחים ממה שאנו גורסים בתלמוד, בנוסח בקשתו של רבן יוחנן בן זכאי מאספסיינוס — „תן לי יבנה וחכמי ה"16 ברם, באבות דרבי נתן, נוסחא א' (פ"ד, שכטר, עמוד יב) אנו שונין: „אמר לו איני מבקש ממך אלא יבנה שאלך ואשנה בה לתלמידי" וכו'. הרי שאין הוא מזכיר חכמים שביבנה, שמפניהם הוא מבקש לילך לשם, אלא מדבר בתלמידיו שלו, שהוא מביאם עמו. כיוצא בדבר אנו קורין באדר"ג, נוסחה ב' (פ"ו, עמוד י): „אמר לו שואל אני ממך את יבנה ואלמוד בה תורה" וכו'17.

לפיכך נראין דברים, שבאותה מסורת בבליית נתנסח הלשון „וחכמיה" בימים האחרונים, שבהם היו „חכמי יבנה" שם דבר קבוע, וכמות ששונינו בברייתא שבבבלי (קידושין, נט ב): „עלמנת שאני חכם אין אומרים כחכמי יבנה כרבי עקיבא וחבריו" וכו'. והרי יש כאן העתקה מן המאוחר אל המוקדם.

ובכן נתברר לנו, שאין להסביר את הליכתו של רבן יוחנן בן זכאי ליבנה לא על ידי מציאותו של בית-דין גדול לפני-כן ולא בריבוי של חכמים וסופרים באותה מדינה. הרינו מצויים, איפוא, לבקש גורמו של דבר בדרך אחרת.

אלא שתחילה עלינו לדון בשאלה ששאלו חכמים18, ושקשה ביותר להכריע בה: מי הוא אותו האיש שרבן יוחנן נשא ונתן עמו, אספסיינוס או טיטוס? בירורו של דבר זה, אף-על-פי שאין בו תוצאות הרבה לעיקר הענין הנידון, על דעת ההשקפה המוצעת להלן, וכמות שנראה, מכל-מקום הריהו קשור בגופו ועלול לסייע במידת-מה להארתו.

טעמם העיקרי של החוקרים הכופרים לחלוטין במסורת המדברת בכל מקום באספסיינוס, הוא שהאגדה מתארת את יציאתו של רבן יוחנן בן זכאי מירושלים כמעיר נצורה והרי לא הקיף את ירושלים אלא טיטוס19. ברם, השאלה מתישבת לאחר20 שאנו מעיינים במלהמות ד ט א, מקום שאנו קורין על אספסיינוס, שהקיף את ירושלים מכל צד, ואף-על-פי שודאי לא היה כאן מצור ממש, מעין זה ששם

16 קלוזנר, שם, שטיין, שם, יעבץ, שם, עמוד ה, הערה ד; הורוביץ בהערה לגרץ ע"ו, עמוד 13, הערה 3.

17 אמנם באדר"ג, נו"ב (פכ"ט ל ע"א) אנו שונין: „אלא כיון שיצאו מירושלים אמר אנה אלך... הם שאמרו נלך ליבנה למקום שמאהבים התורה למקום שתלמידי-חכמים מרובים הם" וכו'. ומשמע שהמסורת מדברת ביציאתם בשעת המאורע הנידון — מיהו למסורת אחרת מוכה, שהיה הדבר בשעת פטירתו של רבן יוחנן בן זכאי (ראה להלן עמוד 260). הרי שייחכן, שנתערבבו תחומי הזמנים אצל בעלי המסורת הנ"ל (באדר"ג נו"א, פ"ד, אירע הדבר עם מיתתו של בנו של רבן יוחנן, ולא נתפרש אימתי היה המעשה). על-כל-פנים יש לראות אף כאן אנאכרוניזם.

18 גרץ, שם, עמוד 13, הערה 1; דובנוב, שם, 283, הערה 1; ר"א הלוי דוה"ר, ח"א, כרך ה, עמוד 1 ואילך; קלוזנר, שם, עמודים 3—212; שטיין, שם, עמוד 118 והערה 3. ראה אף אשכול (גרמנית), IX, 225.

19 ראה קלוזנר, עמוד 212, גרץ, שם, ושטיין, במקום הנ"ל.

20 השוה הלוי, שם, עמוד 1.

טיטוס על העיר לאחר-כך. מכל-מקום למדנו ממלחמות ד' ז' ג'; ד' ז' ג. שאף אז סגרו הקנאים את שערי ירושלים ולא נתנו ליושביה לצאת הימנה, והבריתה אל מחנה הרומאים היתה כרוכה בסכנת-נפשות²¹.

היסוד העיקרי שבציור המעשה, הנידון במסורת, יכול, איפוא, להלום את ימי האביב שנת ס"ח מנינם, שבהם כבש אספסיינוס את כל יהודה כולה ובידד את ירושלים וניתקה משאר הארץ. אלא שיסודות אחרים שבאגדה, בעל-כרחנו, אין הם הולמים אלא את ימי טיטוס בלבד.

כך העובדה המסופרת באבות דרבי נתן, שהיו מודיעים בחצים על רבן יוחנן ש"מאוהבי קיסר הוא", מעידה שהיו הרומאים אותה שעה על-יד השערים ממש. כיוצא בזה מעידה המסורת שבמדרש איכה, שרבן יוחנן היה במעמדו של אספסיינוס ושל שריו כשדנו בכיבוש העיר. ואף ציורי הפורענויות של הרעב בירושלים הולמים ביותר את ימי המצור של טיטוס. וכן מעשה שריפת האוצרות, שלשני מקורות הוא שגרם ליציאתו של רבן יוחנן בן זכאי מן העיר, היה תכוף למצורו של טיטוס, כמות שמוכח ממלחמות ה' א' ד'²².

אלא שאף מה שהמסורת מכנה אותו האיש בשם "אספסיינוס" אינו מוכיח. לפי שלרוב המקורות, חוץ מן התלמוד, נמצא אספסיינוס ביהודה עד לסופה של המלחמה ועד לכיבוש ירושלים (אף-על-פי שריפת המקדש מיוחסת בכל מקום לטיטוס). הרי שבמסורת הובלעו תחומי זמנים וגופי מעשים.

מיהו העובדה המלמדת לכאורה ביותר, שרבן יוחנן בן זכאי מסר עצמו לאספסיינוס היא, שניבא לו על מלכותו²³. ברם, כשאנו נזכרים, שאותו מעשה מספר יוסיפוס על עצמו וסופרים נכרים מעידים על גבואה שנאמרה לו מפי כהן של עבודה זרה בהר הכרמל ועל "מופתים" שונים שנראו לו לאספסיינוס²⁴, שבישרו לו את המלכות, הרי אנו באים בעל-כרחנו לידי פקפוקים במקורותיה של המסורת.

הרי שהדבר שקול. מכל-מקום דומה, שההבחנות הללו אין בהן כדי להפקיע את גופה של המסורת מחוקתה. לפי שיש לומר, שאף-על-פי שבימים אחרונים העתיקו את כל המעשה כולו לשעה שקדמה בסמוך לתורבן הבית, הרי עיקרו של המאורע — יציאתו של רבן יוחנן — נתרחש לפני-כן. וביותר נראה להטות לצד קיומה של המסורת ממה שאנו למידין מדבריו של יוסיפוס, שיהודים שמסרו עצמם לרומאים נתישבו על-ידי אספסיינוס בקיץ הנ"ל ביבנה, כמות שנראה מיד.

²¹ ואף-על-פי-כן ברחו רבים מן העיר למחנה הרומאים. מלחמות, שם, בב' המקומות

הנ"ל.

²² וכן קובע את שריפת האוצרות באותם הימים אף טקיטוס, Hist. V, 12.

²³ טעם זה עיקר הוא אצל הלוי (שם, שם, עמוד 2, הערה ג), המקיים את המסורת וקובע את המעשה בימים שנתקרב אספסיינוס לירושלים (ברם, דקדוקו, עמודים 1-2, מלשון האגדה רפויים).

²⁴ עיין לענין זה, Weber, Josephus und Vespasian, עמודים 45-52, קלוזנר,

שם, שם, 156.

מעתה נחזור על הראשונות. כמדומה לי, שהחכמים שקיבלו אותה שיטה על מעשיו וכוננותיו של רבן יוחנן, הגיעו לידי כך על-ידי שצימצמו ראייתם במעשה היחידי (ובאיש היחידי), שעליו מסופר במסורת התלמודית. ברם, כדי שיהא בידינו לדון כראוי בטיב המאורע עלינו לעיין תחילה באותם המעשים, הקרובים לענין הנידון, שאנו קורין עליהם במקומות שונים אצל יוסיפוס.

במלחמות ד' א' נאמר, שאספסיינוס, לאחר שהגיעה אליו השמועה על המרידה שפרצה בגליה נגד נירון, צפה את המלחמות שהיו עתידות להתחולל במלכות רומי, וגמר להתקין סדרים ביהודה. לשם כך הסיע את תילותיו באביב שנת ס"ח למנינם, ולאחר שכבש את פלך תמנה, "עלה על לוד ועל יבנה, וכששתיהן נמסרו לידו הושיב בהן את התושבים ההוגנים מן הערים שנכנעו לפניו תחילה"²⁶. והנה מעשה זה לא נתפרש מה טיבו, ואין אנו יודעים אם נעשה הדבר מדעתם ולרצונם של המתושבים או שלא מדעתם.

אלא שהדעת נותנת, שהרומיים ישבו את היהודים הנכנעים הללו שלא בטובתם. תחילה, שהרי היו עריהם כבושות בידיהם של הרומאים, לאחר שהשלימו — מה טעם, איפוא, נטשו את בתיהם והלכו לישוב במקומות אחרים? ובשניה, אין להניח שיוסיפוס היה עובר בשתיקה על "מעשה החסד" הרב, שעשה אספסיינוס ליהודים אילו נתכוון בכך לטובתם של אלו. הא אין עליך לומר אלא שהיתה כאן התישבות מאונס בגזירתו של אספסיינוס. כיוצא בדבר אנו קורין שם, שם, זו על פלקידוס, שכבש באותם הימים את אבל ואת בית רמתה ואת בית הישימות שבעבר-הירדן ושאר הערים והכפרים עד יס-המלח, והושיב בכל עיר את המועילים מן [היהודים] הבורחים".

אף כאן אין לומר בשום פנים, שאותו האיש²⁶ נתן את הערים לנחלה ליהודים המשלימים כתגמול על בגידתם, שאילו כן ודאי לא היה יוסיפוס נמנע מלהודיענו. טיבה של הסעה זו שהסיעו הרומאים את היהודים, שמסרו עצמם לידיהם בבריחה ממקום מולדתם, מתבאר ביותר ממקום אחר (מלחמות ד' ג' ב), שבו מספר יוסיפוס על אספסיינוס, שיצא לאחר כיבוש הגליל מקסרין, והלך ליבנה ולאשדוד והושיב בהן חיל מצב והסיע עמו המון רב מן האנשים שמסרו עצמן לידו בברית". מכאן ברור שהרומאים הגלו את היהודים, "בפלי בריתם" בעל-כרחם והושיבו במקומות זרים²⁷.

²⁵ כל מקום שאני מביא דבריו של יוסיפוס בפנים, הריני מעתיק מן המקור בהוצאת Niese, ואין אני מביא מתרגומו של שמתוני. לפי שאותו חכם לא דיקדק לתרגם פסוק כצורתו ממש, ויש שהוספתו יתירה וגורעת מהבנת הדברים, כמות שהם כתובים יגית.

²⁶ רשעתו של קצין זה המתגלית ב"זריזותו" היתירה בקרבות שעשה עם היהודים במצנת צסטיוס גלוס ואספסיינוס לאחריו, מוצאת ביטוי מיוחד באותו מעשה שעשה לבני הר-תבור, שמתואר להלן, בפנים.

²⁷ אין נמנע כלל, שאספסיינוס הוליקם לעבדות. ברם, אפשר שאין לנו, מסתימת הדברים, להיות תופסים אלא את המועט, שהגלם לקסרין תחילה והושיבם בין הגויים, "עד שיונה לו מן המלחמה".

ברם, מה היתה תכליתו של נהג זה?

הנה ראשונה מסתבר מעדותו של יוסיפוס על המתישבים הללו שהיו מן „ההוגנים” וה„מועילים”, שאספסיינוס נתכוון שיהו אלו (שהוסעו חבורות-חבורות) משמשים תריס במקומות ישיבתם החדשים (במקרה שנתישבו בארץ, שהרי אחרים הוסעו לישב מחוץ ליהודה) בפני התושבים, שלא יהו זוממים למרוד להבא, תחילה על-ידי עצם מציאותם, ובשניה, כנראה, על-ידי הלשנה למלכות.²⁸

ברם, נראין דברים, שהרומאים נתכוונו בכך אף לכנס את אנשי-המעלה ואנשי-המעשה שמן הבורחים במקומות מיוחדים כדי שיהיו נתונים להשגחתם של האיסטרטיוטות. ובלשון אחרת: הרומאים היו נוהגים להגלות את הבורחים והמשלימים (לומר, בעלי-ההשפעה ובעלי-היכולת שבהם) מעריהם ולכולאם במקומות מרוחקים ומיוחדים וליטול מהם את חופש התנועה מחוץ למחנה ישיבתם.

דבר זה מוכח ביותר מן הפרשה שלהלן, המעידה עליו על טיטוס שעשה כמעשה אביו אף הוא בימים שצר על ירושלים.

שכן אנו קורין (מלחמות ו ב ב—ג) על כהנים גדולים ובני כהנים גדולים ורבים אחרים מן המיוחסים שבעם שנמלטו מירושלים ועברו אל מחנה הרומאים, כאילו בהשפעת דבריו של יוסיפוס: „והקיסר קיבל אותם במאור פנים, והואיל וידע שלא תהא נוחה להם ישיבתם בין הנכרים, שמנהגיהם שונים [משל ישראל], לפיכך שלח אותם לגופנא ושידל אותם לישיב לפי שעה באותו מקום [ואף הבטיח] שיחזיר להם את נכסיהם לכשיפנה מן המלחמה. והללו הלכו להם ברצון ובבטחון גמור לאותה עיר קטנה שניתנה להם. אולם לאחר שהאנשים לא נראו [בין הבריות] חזרו המורדים והוציאו קול, שהבורחים נשחטו על ידי הרומאים, בכוונה ברורה לעכב על ידי [הטלת] האימה את האחרים מלהמלט. ואמנם לשעה עלתה בידם מזימתם זו כבראשונה.²⁹ שכן נמנעו [אנשי ירושלים] לברוח מן היראה. אבל לאחר שפקד טיטוס להביא את האנשים מגופנא על מנת שיקיפו עם יוסף את החומה כדי שיראו לעם, ברחו רבים [שוכ] אל הרומאים.”

הצעת המעשה על-ידי יוסיפוס עשויה לכאורה ללמדנו, שטיטוס התנהג עם הפליטים המיוחסים הללו בנדיבות וברחמים, ושכל מה שעשה לא עשה אלא לטובתם ולרצונם. ואמנם ברי הדבר, שלכך נתכוון המחבר, וכדרכו בכל מקום לחפות על אכזריותם של אספסיינוס וטיטוס כלפי היהודים (במיוחד — אנשי השלום) והשתדל בלשונו הלטושה (שכנראה לא היה בה בכמה מקומות אלא העתקה

²⁸ שהיו להם לרומיים אנשים (יהודים) שישבו בין הלוחמים מישראל והיו מודיעים להם את שנעשה במתנות המורדים, אנו למדין מאבות דרבי נתן, שתי הנוסחאות, עיין להלן ב„נספח”.

²⁹ הפעם הראשונה „שהצליחה מזמתם” של הקנאים, למנוע את הבריחה מירושלים למחנה האויבים, היא זו שמסופר עליה במלחמות ה יא ב, מעשה צליבתם של הבורחים המובא להלן, בפנים.

מן הנוסח „הדיפלומטי“ של הצעת המאורעות ב„זכרונותיהם“ של הקיסרים הללו) להצדיק את הרשעים.³⁰

אולם אין צורך בהתעמקות יתירה כדי לעמוד על ענינו ואמיתו של דבר. העובדה הברורה הנלמדת מפרשה זו היא, שטיטוס מנע את הבורחים מליך למקום שהם רוצים ואף נישל אותם מנחלותיהם (שהיו מצויות ביהודה הכבושה בידי הרומיים) וכלא אותם בעל-כרחם בגופנא. וכשיוסיפוס אומר לשבחיו של טיטוס, שתלה נתכוון בכך להצילם מן הרעה שבישיבה בין הנכרים, הרי דאי שיש בדבר זה ממניעת תקלה מרובה. אלא שלפי דרכנו למדנו מדבריו, שהבורחים היו צפויים אותה שעה לאחד משני דברים הללו: א) להיכלא במחנה הרומיים כאסירים גמורים; ב) להישלח לערי הגויים. אלא שטיטוס התנהג „במידת הרחמים“ וכלאם בעיר של יהודים. מכל-מקום ברור, ששידולו של טיטוס שיהו יושבים כולם בגופנא, ענינו נטילת החופש מן הבורחים ועיצורם. ומוכח שאותו עיצור, שעלי-ידו נמנעו הנכלאים מ„להיראות“, פירושו ניתוק גמור מן הישוב ונטילת רשות ליציאה מחוץ למקום-הסגרם. שכן רק על-ידי זה בלבד אפשר להסביר את העובדה שהיהודים (שלא קנאים, המצפים להימלט אל הרומאים) האמינו, שהללו נרצחו על-ידי טיטוס.

דרכם זו של הרומאים, שהילך בה אספסיינוס, וטיטוס אחריו, לכלוא את המשלימים והבורחים ולכנסם במקומות מיוחדים, מתפרשת תחילה על-ידי שחששו שלא יחזרו לסורם בשעת-כושר ויצטרפו עם הלוחמים. שכן נראין דברים, שבהמשך המלחמה נתחברו רבים מן המתונים שבעם וממבקשי השלום עם המורדים, אם מפני אכזריותם של הרומיים כלפי היהודים (כולם), כמות שנראה להלן, ואם מפני שנתמוטטה ידם לשעה. והרי לאחר מפלתו של צסטיוס גלוס נעשו רובם של המתנגדים למרידה שותפים גמורים לקנאים.³¹ כיוצא בדבר, לאחר שפרצו המלחמות בין המצביאים הרומיים עם מות גירון, ואספסיינוס משך ידיו מלהילחם ביהודה, נראין דברים, שגברה ידם של הלוחמים מישראל על-ידי הצטרפותם של רבים, שפרשו תחילה מן הציבור.³² חששנות זו, המוצאת ביטוי אף במה שהרומיים תבעו (וקבלו) מבני ציפורי שהשלימו עמהם בראשונה ועמדו בהבטחתם כל ימי המלחמה כולה מראשה ועד סופה (ואף טייעו להם בידים), בני-תערובת שנשתלחו לעיר של נכרים — לדאר,³³ מתבארת דיה על-ידי מה שלמרות הידיעות המרובות שהיו מגיעות להם

³⁰ על השימוש של יוסיפוס ב־ Commentarii של אספסיינוס וטיטוס בכלל (דבר שהוא מעיד עליו ב„חיים“ פס”ה, ב’ פעמים), ראה ביחוד Weber, בספר הנ”ל, 105—109, ובמקומות אחרים.

³¹ הוזה מלחמות ב כ ג ואילך.

³² ראה מלחמות ו ו ב מקום שטיטוס מקנח את אנשי ירושלים שלאחר מות גירון, כשיצא עם אביו למצרים הוסיפו היהודים אומץ וכו’ ואף שלחו שליחים לבבל לקומם אותם כנגד רומא. ושם ד ט ד מעיד יוסיפוס, שבאותם הימים הצליח שמעון בר גיורא לאסוף אל מחנהו „רבים מגדולי העם“.

³³ מלחמות ג ב ד; „חיים“ פ”ח; פכ”ה; פס”ו; פע”א.

לשרי רומי מן הבורחים ומן המרגלים שבין הלוחמים, לא יכלו אלו לידע בבירור טיבם של הנופלים אליהם. ולפיכך נהגו עמהם זהירות יתירה וקשה. אלא שאף עובדות מסוימות, שבהן הראו עצמם יהודים נמלטים אל הרומיים וכשביקשו לקבלם עמדו והרגו בהם, כגון מעשה קסטור ועשרה חבריו (מלחמות ה' ז ב) ומעשה הנער היהודי המסופר שם ו' ב. וערמת הקנאים המצוירת שם ה' ג ג, עשויות היו לסייע לכך. וביותר מתפרש הדבר על-ידי מה שאנו קורין אצל דיו קסיוס³⁴, המעיד שבורחים יהודים היו תוקפים לפרקים רומאים יחידים וממיתים אותם (מאחורי המערכה). ויש שהיו מקלקלים את המעיינות ומונעים על-ידי כך מים מן הצבא הרומאי, ולפיכך גמר טיטוס שלא לחזור ולקבל בורחים מירושלים. אמנם ודאי אין לומר לחלוטין, שיש בהם בדברים הללו אמת גמורה, שייתכן שלא יצאו מעיקרם אלא מבין שרי רומי כדי להצדיק על-ידיהם התנהגותם האכזרית כלפי היהודים. מכל-מקום אין בידינו לכפור בעדות זו, הואיל ומה שידוע לנו מגבורתם ומתחבולותיהם של אנשי ירושלים ובני ערים אחרות, אינו נותן ידים להכפירה.

אלא שדרכם זו של הרומאים אינה מתפרשת דיה על-ידי הזהירות בלבד. כליאתם (ואסירתם) של הבורחים מתבארת בהרבה (ובעיקר) מתוך הבחנת יחסם הכולל של הרומיים כלפי הבורחים ומבקשי השלום בזמן המלחמה הגדולה. במקומות הרבה מבקש יוסיפוס ללמדנו, שאספסינוס וטיטוס לא מתחו את קרנהין אלא כנגד הלוחמים בלבד, ברם, עם אלה שלא נשתתפו במלחמה או שנכנעו להם ב"ברית" או שברחו אליהם ביקשו להתנהג במידת הרחמים ובעין יפה³⁵.

לאמיתם של דברים, לא זו בלבד שכל הימים, מראשית המלחמה ועד לכיבוש ירושלים, נהגו הרומיים (ומסייעיהם הסורים והיננים) באכזריות שאין לשער כלפי אנשי המלחמה מישראל, אלא אף זו שפעמים הרבה הכריעו לטבח מאות ואלפים מאנשי השלום שמעולם לא עמדו להילחם עמהם והרגו את הלוחמים שנכנעו לפניהם ושהבטיחו להם את בריתם. כיוצא בזה נהגו עם הבורחים, שהיו ממיתים בהם חבורות-חבורות, ואין צריך לומר יחידים, או מכרום לעבדים³⁶. עובדות אלו, אף על-פי שיוסיפוס משתדל לתפות עליהן ככל שידו מגעת מכל-מקום הן בולטות ומוכחות, אין כוחן מתמעט על-ידי מה שלפרקים היו הרומאים נוהגין להחיות את

³⁴ LXVI, 5.

³⁵ השה, למשל, מלחמות ו' ב, בנאמו של טיטוס (או בדברים ששם יוסיפוס בפיו), מקום שהוא משתבח: "וזמן רב חמלתי על האויבים הנלחמים בי ונתתי את בריתי הנופלים אלי ושמרתי אמונים לבורחים" וכו'. אולם עד כמה נאמנת היא העדות שהוא (או עושה דברו) — יוסיפוס) מעיד על עצמו, מעידים המעשים המוכרים להלן, בפנים ובהערות.

³⁶ על רציחת הבורחים ראה להלן, ולענין מכירתם לעבדים ראה מלחמות ג' ז לב. מקום שהוא אומר על השומרונים שברחו מצמאון אל הרומיים שהקיפום בהר-גריזים — "ורבים מהם ברחו אל הרומאים, כי בחרו בחיי עבדים ממות אשר כזה", הרי שסתם בריחה גוררת עמה עבדות.

הבורחים או אף להוציאם לחירות³⁷. שכן נראין דברים, שלא עשו כן אלא בשעה שיכלו לצפות לטובת הנאה לעצמם על-ידי „גדיבותם“ זו³⁸.

בולט כאן ביותר המאורע שאירע בטר יכיר עם כיבוש העיר. עיר זו, לעדותו של יוסיפוס, לא רצתה במלחמה, וביקשה למסור עצמה לרומיים. אלא שהפליטים מן הלוחמים בגליל (ומן „עשר הערים“) שנתכנסו בה כפו עליה את המלחמה. והתעצמות שבין בני העיר לבין הזרים סייעה לכיבושה הקל. ולאחר שנכנסו לתוכה החיילות — „והרג רב היה בעיר. שכן הפליטים שלא הקדימו להמלט נרצחו כשהם עומדים במערכה והתושבים — בלא להלחם. לפי שמתקנת הברית ומההכרה שלא רצו מעולם להלחם גמנעו מן ההשתתפות בקרב“ (מלחמות ג' י ה). והנה בקשת השלום של אזרחי העיר היתה ידועה יפה לרומיים, וכמות שאנו למדין מן הסעיף שלמעלה שם. ולא עוד אלא שנראין דברים, שהללו הקדימו ופתחו במשא־ומתן עם הרומאים לפני-כן, וכמות שעשו אנשי טבריה בסמוך לאלו הימים³⁹, שבלא כך אין להסביר את אמונתם וכטחונם שלא יפגעו בהם הכובשים. אלא שהרומיים לא רצו להבחין בין לוחמים ועושי שלום והפרו את הבטחתם, וכדרך שנהגו כיוצא בזה אף במקרים אחרים.

מעשה תרמית מחריד, למעלה מזה שבמגדל נוניא, נעשה להם ליהודים שמטרו עצמם לרומיים בהר-תבור.

שכן אנו קורין (מלחמות ד א ח) על פלקידוס, שנשלח לשם עם פרשיו על-ידי אספסינוס: „ולא מצא את ידיו לעלות [ולפיכך] שידל את ההמון על ידי תקנת הברית וקריאה לשלום. אולם [אף] הם ירדו במזימת גומלין. שכן נשא ונתן עמהם פלקידוס בלשון רכה, כשהוא משתדל למושכם לעמק. הללו ירדו כאילו בתפתו [על-ידי] על מנת לתוקפו לתומו. אבל תחבולתו של פלקידוס ניצחה. שכן לאחר שהיהודים פתחו במלחמה, עשה עצמו בורח ומשך אותם לעמק מרחק רב והפך את פרשיו כנגדם והרג את רובם“.

סיפור-המעשה הזה כצורתו, נראה שהוא מזויף מתוכו. שרחוק הדבר לאומר, שאותה שעה, שפלקידוס זמם לרצוח את היהודים במרמה על-ידי הבטחת שלום, נתכוונו אלו אף הם לרמות את מרמיהם. ואף קשה להניח, שבאותם הימים, כשהגליל כולו כבר היה בידיהם של הרומיים, פרט לתבור ולגוש-חלב, שהשלימה אף היא

³⁷ מקום שאתה מוצא „גדיבותם“ של הרומיים שם אתה מוצא אכזריותם. במלחמות ה' י א אומר יוסיפוס על אנשי ירושלים העשירים שברחו אל טיטוס — „וטיטוס שלח רבים לחפשי ונתן לכל אחד לבחור מקום מושב לו כטוב בעיניו“. מכאן — שאחרים נשתעבדו ונכלאו. כיוצא בזה מעיד יוסיפוס שם, ו ד ב. שטיטוס קיבל את הבורחים הנן איש אמאוס וארכילוס בן מגדת „ושלח אותם לחפשי“. אלא שעדות זו מפקפקת היא. הואיל ומיד מוסיף המחבר „אם כי לא נהג בהם כמעשהו עם יתר הבורחים (לטובה)“, שכן איזו טובה נוספת יכול לעשות להם, לאחר שהוציאם לחירות?

³⁸ מעשי-החסד הללו נעשו על-ידיהם בעיקר במקום שאמרו להשפיע על-ידיהם על הגשאים במחנה, לעוררם לצאת אליהם, השהו שם ה' י א, וכיוצא בזה במ"א (השהו שם ו ח ב, בענין האדומים שאמרו למסור עצמם לרומיים).

³⁹ שם ג ט ה.

עם הרומאים לאחר ימים מועטים. יעיוז הנצורים (שלא היו, כנראה, תקיפים ביותר ומוכנים לקרב) להתגרות עם האויבים בעמק, מקום שכמעט אי-אפשר לעמוד בפני הרוכבים שבידם כל היתרונות הטופוגרפיים להסתערות ולתנופה.⁴⁰

לפיכך מסתבר, שיוסיפוס משקר כאן בזדון (לומר, שהוא כותב דברי-כזב ביודעים, שעיקר הדברים, נראה, היה כלול ב„זכרונות“ אספסיינוס ונכתב על יסוד הדין-חשבון שהמציא לידו איש המעשה — פלקידוס).

ולאמיתו של דבר יש לומר, שהיהודים ירדו לתומם ממצודתם על-מנת להיענות להצעת השלום של הרומיים. והללו חיללו את שבועתם ומשכו אותם בזדון והרחיקום ממקום מקלטם כדי שלא יוכלו להימלט כשידביקו אותם הפרשים והרגו בהם בלא שפשטו את ידם לקרב.⁴¹

זיוף כיוצא בזה לתכלית של לימוד זכות על מעשי נבלה⁴² שעשו הרומיים כלפי יהודים בורחים, תמימי-לב, אנו מוצאים אף בפרשה שלהלן.

⁴⁰ בדרך-כלל נמנעו היהודים מלהילחם עם הרומיים מחוץ לערי המבצר, בין בגליל (השואה מלחמות ג'ו ג; שם, ב יט א; שם, ג ד א) ובין ביהודה (השואה מלחמות ב יט ב). אולם ביותר היה רע כוחם של היהודים בעמקים, מפני הרוכבים (עיין „חיים“ פכ"ד, כיצד ידע יוסיפוס להעריך את יתרונות הפרשים במישור, ושם פע"א, כיצד נפל פחד הרוכבים על היהודים, מבחינה זו נשארה בידיהם של ישראל „מסורת אבותיהם“, מימי בית ראשון, שופטים א יט, מלכים א כ כג). אמנם עלייד טריכי ניסו הקנאים להילחם שעה קלה במישור שלפני העיר, ובבית גמרין הגיחו היהודים אל מול הפרשים של פלקידוס, בכרם, אך אלו היו מקרים יוצאים מן הכלל ונסתיימו במפלה גיצחת. ואף בראשה של המלחמה, כשמרוב התלהבות תקפו היהודים את אסקלון, מקום שהיו רומאים מועטים, ניגפו קשה מפני שׂרגלים נלחמו ברוכבים“ (מלהמות ג ב ב).

⁴¹ אם היהודים רצו שהרומאים יאמינו שהם יורדים להסגיר עצמם לידיהם, הרי ודאי לא נטלו עמדם כלי-זין, וכיצד, איפוא, יכלו להתנפל עליהם ולתוקפם?

ולענין חולשת ההגנה של אנשי התבור, ראה שמחוני, „הערות וביאורים“, תנ"ט.

⁴² זיוף לא מוצלח ביותר לתכלית סניגוריה על הפרת הבטחה לעיר של יהודים שהשלימה עצמה בידיהם של הרומיים, יש למצוא במעשה כיבוש טבריה. שכן אנו קורין במלחמות ג ט ח שזקני טבריה באו אל הרומאים (מטעם מועצת העיר, השואה „חיים“ פס"ח) לכרות עמדם ברית, ואספסיינוס קיבל את הצעתם ושלה את חילותיו לעיר, שפתחה לפניו את שעריה — „וכאשר נדחקו אנשי הצבא הבאים אל העיר, כי היו מבואיה צרים מאד, צינה אספסיינוס לפרוץ בחומת הדרום ולהרחיב את המבוא לאנשי צבאו... ולמען אגריפס חמל על חומת טבריה ולא הרס אותה כליל, אחרי אשר ערב המלך לפניו את יושבי העיר“, והנה מאמר זה לא ראשו סופו ולא סופו ראשו. שתחילה אומר המחבר שרק מפני הדוחק של המון הנכנסים פרץ אספסיינוס את החומה, ולאחר-כך אומר, שביקש להרוס כל החומה כולה, אלא ש„חמל“ עליה מפני אגריפס (שהתחנן לו). ברם, ענינו של דבר ברור, שהמחבר מבקש להצדיק את מה שפרץ אספסיינוס בחומה, שלא כדין, לפי שטבריה השלימה עצמה בברית, ואין פורצין חומת העיר אלא אם כן נכבשה במלחמה, ודבר זה אנו למידין ממלחמות ד ב ה. מקום שאנו קורין על אנשי גוש-חלב, שהתחננו לאספסיינוס, שישלים עמדם והוא דהאם, וכשבא לשערי העיר צינה לאנשי-צבאו להרוס חלק החומה כמשפט לוכד עיר (ושם ד ז ג אנו למידין מאנשי גדוד שבעבר-הירדן, שהסגירו את עירם לידו של אספסיינוס, ופרצו בידיהם את חומת עירם „טרם דרשו הרומאים את הדבר“ וכו', לומר, שהללו הוסיפו על הכנעתם ועשו מעשה שלא היו חייבים לעשותו): נראה איפוא, שאספסיינוס הפר את הכרית עם אנשי טבריה (ועם אגריפס) וביקש להצדיק את מעשהו על-ידי האמתלה של אונס.

במלחמות ה' יא א--ב אנו קורין על טיטוס, ש"שלח פלוגת רוכבים ופקד עליהם לארוב בגיאיות [על-יד ירושלים] על היוצאים ללקוט להם אוכל והיו [בתוכם] גם אחדים מאנשי המלחמה, שלא נסתפקו במה שחמסו [מאנשי העיר]. אולם רובם [היו] עניים מן העם, שמיראה לבני ביתם נמנעו מלעבור לרומאים. שכן לא האמינו [שיוכלו] להתעלם מעיני המורדים כשימלטו עם הנשים והילדים, ואף לא יכלו [להסכים] להשאירם, שלא ירצחו בידי הליסטים... וכשנתפסו [על-ידי הרומאים] הגנו על עצמם מאונס, ולאחר שנלחמו שוב נתברר להם שעברה השעה לבקש רחמים. הם הולקו ונתייסרו בכל מיני יסורי מות ולבסוף נצלבו כנגד החומה. אמנם טיטוס נתמלא רחמים למראה סבלם, שכן חמש מאות, ופעמים למעלה מזה, נתפשו יום יום. אבל הוא ראה סכנה בשילוחם של [אנשים] תפוסים בזרוע ואף [דימה] שההשגחה על [אנשים] רבים כאלו לא תהא אלא פיקוח [שלהם] על שומריהם. אולם ביותר לא מנע [את הריגתם] מתקוה שהמראה יגרום [לאנשי ירושלים] להכנעה, הואיל [ועל-ידי זה הראה להם] שאף הם עתידים לסבול כמותם [של הנצלבים] אם לא ימסרו את עצמם".

דהנה המחבר מפרש את מעשי הרצח של הרומאים בשלוש דרכים. תחילה, מפני שהיהודים עמדו על נפשם, והרי מן הדין שיתנהגו עמהם כעם לחממים. ובשניה לפי שאי-אפשר להושיב במשמרי המון רב כל-כך. ולבסוף, מפני שטיטוס ביקש להראות להם לאנשי ירושלים על-ידי "מופתים חותכים" מה צפוי להם מידו הקשה.

ברם, ברי הוא, שהטעם הראשון אינו אלא עלילה שבזדקן (כשם שהשני תפל). שהרי יוסיפוס עצמו מעיד על היוצאים מן החומה, שכל-עצמם לא ביקשו אלא לגפול אל הרומאים. ובכן מה ראו להרוג בהם כשעמדו להיתפש בידם⁴³? ועוד שרובם (וכנראה, אף כולם⁴⁴) היו שלא מאנשי המלחמה, אלא עניים מדודקקים — הא כיצד, איפוא, יכלו להילחם עם האויבים במערכותיהם כשהם נטולים כלי-זין?

ואף אם נאמר שהראשונים עשו כן מתוך מבוכה (וכן הרומאים שרצחום), הרי לא ייתכן שיחזור הדבר ויישנה, מעשים בכל יום, אצל מאות ואלפים.

הא אין עלינו לומר אלא שהאנשים העלובים הללו, שלא עמדו מעולם בקשרי המלחמה, יצאו מן העיר להחיות את נפשם ולא היה איכפת להם כל-עיקר אם יישבו על-ידי הרומיים, ואף נראה שמעיקרם לא עזבו את העיר אלא על-מנת למסור עצמם

⁴³ אמנם לדברי יוסיפוס נמנעו מלברוח אל הרומיים מן היראה שמא ייענשו בגיבוייהם. ברם, כל-עצמו של החשש היה, שלא יהרגום מפני שיצאו במתכוון למסור עצמם — הלא לאחר שנתפסו בזרוע שוב אין לראותם בכך, ולמה, איפוא, נסתכנו לשוא?

⁴⁴ דומה, שעדותו של יוסיפוס, שהיו בתוכם אף מאנשי המלחמה, אינה אלא להצדיק מצד אחר את רציחתם של הגמלטים, שהרי, אם כך היה המעשה, אין להבחין בראוי ב"עידון דריתחא" בין אלו וכין אחרים.

בידיהם⁴⁵. ולפי שדלים היו (שלא "מועילים"), לפיכך נהג עמהם "כשורת הדין" והמיתם בכל מיני מיתות משונות.

דבר זה מוכח, אם עדיין אנו צריכים ראיה, ממה שיוסיפוס מספר להלן על הקנאים "שהביאו את קרוביהם של הבורחים ואת שאר האזרחים שבקשו להשלים עם הרומאים להראותם את יסוריהם של הראשונים ואמרו להם שהנצלבים לא היו שבויי מלחמה אלא מבקשי מפלט", ועליידי כך נמנעו רבים שעמדו לעבור אל הרומאים מלעשות את מה שבקשו תחילה.

ברור, שכדברי הקנאים כך היה המעשה. שהרי קרוביהם של המומתים ודאי הכירו מה היה בלבם ובידם של היוצאים, ואם הם קיבלו את דבריהם של הלוחמים ומנעו עצמם מלהימלט מאימת המות על-ידי יציאה מן העיר, הרי שידעו יפה שקדמיהם לא היו "שבויי מלחמה"⁴⁶.

והנה התנהגותם של הרומאים עם הבורחים והנכנעים בדרך שהוצעה למעלה, דיה לקרבנו אל האמת בענין שאנו דנים בו, לומר, מה היתה מידתם של הרומיים בנהגם עם רבן יוחנן וסיעתו שהיו בורחים אף הם. ברם, לשם הערכה יתירה של המאורע יש לעמוד על כך, שהתנהגותם כלפי הבורחים אינה אלא אחת מן הדרכים המביאות לידי ביטוי את שיטתם הכללית ואף את מגמתם האחרונה במלחמה, מתחילתה ועד סופה.

שכן דומה לה דרכם שלהם לרצוח את אנשי הערים והכפרים שלא ביקשו להילחם עם הרומאים כל-עיקר, ולהרוג את בני הישובים השלמים שהיו בהם מורדים ונסתלקו בלא תגרה⁴⁷. ואין צריך לומר, שהרגו בלא רחמים את כל הנמצאים

⁴⁵ דבר זה מוכח ממה שיוסיפוס להלן, תחילת סעיף ב, "שוכח" עיקר דבריו, ומספר שהקנאים סחבו את קרוביהם של הבורחים (αὐτόμολοι) וכו', הרי שהוא מעיד, כמטיח לפי תומו, שהללו יצאו למסור עצמם לרומאים במתכוון.

⁴⁶ לפרשה זו יש לצרף אף מה שיוסיפוס מספר (מלחמות ה' יג, ד-ה) על הבורחים שהיו הורגים בהם החיילות הסורים והערבים ואף הרומאים, לאהר שנתגלה שיש בתוכם אנשים, שבלעו עם יציאתם מן העיר דינרי זהב ("בלילה אחד נבקעו בסני אלפי איש"). והנה המחבר מעיד עליו על טיטוס שנתרגז על הדבר ואיים בעונש מיתה על כל מי שיוסיף לעשות כן להבא. ברם, עדות זו מוכהשת על-ידי העובדה, שאף לאחר-כך הוסיפו ההיילים לרטש את בטני האומללים, ואין מועיל כאן בהרבה עיונו הפילוסופי של המחבר על "עצמת התשוקה הנטועה בלב האדם לבצע", שהיא קשה משאר כל התאוות, שאין היא נרתעת אף מאימת המות, ולא עיונו הדתי של "אצבע אלהים אשר היה בדבר, כי דן (אלהים) את כל העם לכליון". הגורם הוא פשוט ביותר. ידוע ידעו האימפריאליסטים, שטיטוס לא ימהה בידם ברציחת אלפים מישראל, הבאים לבקש מפלט ומחסה אצל "ששון בני האדם", ושאף אם הוא "רוגז" עליהם, כביכול, הרי לעולם לא ינקוף באצבע קטנה שלהם לעונשם.

⁴⁷ צסטיוס גלום מוצא בלוד המישים איש, לאהר ששאר בני העיר עלו לרגל לירושלים, וממיתם (שם ב יט א), על יפו הוא פושט פחאום והורג שמונת אלפים וארבע מאות איש (ונשים וילדים בכללם), בלא שהיהודים ינסו אף לעמוד כנגדו במערכה. וכן הוא משמיד את יושבי מחוז נרבתא ושורף את כפריהם, בלא שיצאו עליו למלחמה (שם ב יח ו). פלקידוס שורף את שדות אנשי הגליל, ומרצח את האנשים היוצאים מהוף לישובים והם "יושבים במנוחה", לומר, שלא הרימו ידם ברומאים, הורג ומכלה בצעירים ומוכר לעבדות את הזקנים

במקומות שנכבשו על-ידיהם במלחמה. אנשים ונשים וטף⁴⁸. בדרך זו הילכו צסטיוס גלוס ואספסיינוס וטיטוס (ועושי דברם) בלא הפרש. העובדות הללו באות ללמדנו, שהרומאים לא ראו את מלחמתם ביהודה כמכוננת כלפי תנועה מסוימת של מורדים בתוכה של האומה, כשרובת מתנגד לה, על-מנת „לבער את הרע מקרבה“ ולהחזיר את המצב ליושנו, וכמות שהדבר נתחייב אילו היינו למידין על כך מהצעת הרברים של יוסיפוס ב„מלחמותיו“.

נראין דברים, שמעיקרה של המרידה עשו הרומאים מלחמה עם עם היהודים שבארץ-ישראל⁴⁹, שתכליתה היתה: נטילת האוטונומיה המדינית מישראל וביטול

והחלשים (שם ג ד א) וממלא את הגליל דם ואש. הוא הורג המון רב מן השבויים (שלא נלחמו, הואיל ויוסיפוס לא הוציא את אנשי הגליל לקרב עם פלקידוס כלל, חוץ מפעם אחת שיצא כנגדו עלייך כפר כבול ולא התנגש עמו, „היים“ פמ"ג). והם הזקנים והחלשים שנדכאו ועיפו מלברוה (שם ג ו א). אספסיינוס ממית את כל הבחורים שבעיר ערבה, שנלכדה בלא קרב ואף את הזקנים והילדים (אמנם לעדותו של יוסיפוס ציוה הלה להמית את הבחורים בלבד, אלא שמשנאתם של הרומיים ליהודים לא הבחינו בין הגילים השונים ורצחו כל גפש. ברם, אף כאן השודה עדותו, הואיל ואין המעשים מוכיחים אלא כנגדה). כיוצא בזה שרף את כל הכפרים והעיירות שבסביבה ומכר את תושביהם לעבדים (ובכל מקום לא התגרו בו היהודים כלל, הואיל ויוסיפוס נסוג מיד, עם בואו של אספסיינוס, לטבריה, ראה שם ג ו ג). עם כיבושה השני של יפו שולח אספסיינוס את פרשיו להכרית את יושבי הכפרים ולהחריב את כל הארץ (אין צריך לומר, שיהודים אלו לא עלה על דעתם להילחם ברומיים, מלחמות ג ט ד). כשכבש את גרש (או גור) בלא קרב, הרג אלף בחורים ושיעבד את בני ביתם והכפרים שבסביבה שרף והרג את תושביהם החלשים (מלחמות ד ט א). וכן הוא עושה באדום ובמחוז חמנה ואנטיפטרס (שם א ח א).

⁴⁸ ביוזפת רוצחים הרומיים את כל הנמצאים בה מלבד הנשים והטף שנמכרו לעבדים (שם ג ז לא; ג ז לו). בטבריה פוקד אספסיינוס לרצוח את כל אנשי טריכי שנתקצו לשם בפקודתו, שלא צלחו למלאכה, הזקנים והחלשים, חמשת אלפים הוא שולח לגירון לעבודת-פרך, ושלושים אלף וארבע מאות איש הוא מוכר לעבדים. אין צריך לומר, שרק מיעוטם היו בלוחמים, ורובם — תושבי המקום או פליטים שברחו מאימת המלחמה ונתערבבו עם המורדים. עם כיבוש גטלא רוצחים הרומיים את כל בני המקום, בלא להבחין בין לוחמים ואנשי שלום, ורוצחים את התינוקות ומנפצים אותם אל הקרקע (מלחמות ג י; ד ב י). ביפה שבגליל ממיתים הרומיים זקנים ונערים, זאת הנשים והילדים הם מוכרים לעבדות. בירושלים מצווה טיטוס, כביכול, לרצוח „רק את המזוינים העומדים על נפשם ולקחת את יתר העם בשבי“, אבל „אנשיהצבא עשו כמצותו ועוד הוסיפו להמית גם את הזקנים ואת החלשים“, אלא ששמרו על הצעירים הבריאים „שמצאו בהם חפץ“ (לעבודת ולזירה), ונותנים „משנאה אליהם“ לאחרי-עשר אלף מן הנשואים בחיים לגווע ברעב (שם ו ט ב). ועם שריפת ההיכל רצחו זקנים ועוללים בלא רחמים (שם ה א).

⁴⁹ עובדה זו נלמדת, לא רק מן המעשים שנמנו בהערות הקודמות, אלא אף מזה שעם גמר המלחמה מכריז הקיסר את כל ארץ היהודים כקנינו שלו. כיוצא בזה אנו למידין מדבריו של טיטוס לאנשי ירושלים הלוחמים לאחר שריפת ההיכל ולפני כיבוש העיר: „הוי, עלובים! כמה אתם בוטחים עתה עמכם מת“ וכו'. ודומה שלראשה של המלחמה יש לנו עדות נאמנת במעשה נציבו של אגריפס, שהרג שבעים איש מטובי בני העיר ואף את יהודי קסריון של פיליפי כולם מפני שהסורים שבקסריון הבטיחוהו „כי הרומאים יכריעו למות את אגריפס בעד פשעי היהודים“, „חיים“ פי"א, והשנה גם מלחמות ב יח ו. ונראין דברים, שהנכרית הללו תיכנו יפה את מהשבותיהם של הרומיים בנוגע ליהודים בכללם, ואף-על-פי שביהס לאגריפס, שהיה להם עבד נאמן ונכנע לא פחות משאר המלכים הנכרים שבאו

שלטונה של הסנהדרין⁵⁰ וביותר — דלדולה הפיסי והרוחני של האומה, בדרך שלא יהיו עוד היהודים שבארץ כשרים להתקומם כנגדם ולאיים על שלטונם⁵¹. לפיכך לא הבחינו ברוב המקרים בין קיצונים ומתונים, בין לוחמים ורודפי שלום, בין שבויי חרב ובורחים (שאף אם היו לפרקים מהיים את הפליטים והמשלימים, הרי נישלו אותם מעל אחוזותיהם והגלום ושיעבדו בהם). ולפיכך לא נענו במתכוון פעמים רבות לקריאתם של אנשי השלום להקדים ולכוא לעזרתם במקומות שנתעצמו עם הקנאים⁵². שכן עיקר מבוקשם במלחמה היה דיכויי וכליוני של העם, ולא הכנעתם של מתוללי המרד.

עם אספסיינוס לכלות ביהודים מתוך שנאה יתירה (שלא לצאת ידי חובת socii בלבד), לא נתקיימה נבואתם, ואמנם ניקה אנריפס את ורוס זה ופטר אותו בגטילת משרתו ולא ענשו, לדברי יוסיפוס (במלחמות שם) מפני כבודו של שהים המלך, שהיה קרובו, ועל צד האמת, כנראה, מפני הרומיים, שמעשיו של הלה לא היו למורת-רוחם כלל ועיקר.

ואף יש לעמוד בענין זה על העובדה, שהסופרים הנכריים, סקיטוס וסויטוניוס ודיו קסיוס, אין מזכירים כלל את הקנאים (או מורדים, להבדיל משאר העם, אנשי השלום) ואין הם מדברים אלא ביהודים ובעם היהודים הנלחמים עם רומי. דומה, שבדבריהם של אלו באה לידי ביטוי נקודת-השקפתם של הקיסרים בעלי המעשים, שלא ביקשו להפריש „כת של מורדים“ משאר כל האומה, וכיונו את פעולותיהם כנגד העם כולו.

⁵⁰ אלו היו תוצאות המלחמה כנודע, ראה מומסן, *Römische Geschichte V*. ברם, אין דבר שימנענו מלהיות סבורים, שלכך נתכוונו הרומיים מתחילת המלחמה ואילך, אמנם סיטוס, לאחר שמגיעה למחנה הרומיים השמועה על מעשה מריה מעבר-הירדן שרצחה את תינוקה ואכלתו „בהצטרפו לפני אלהים“: „אני הצעתי שלום (ושמירת) האוטונומיה ליהודים“ וכו'. אולם אין אנו מאמינים לו. לפי שבכל ה„בשורות“ וה„המתנות“ של אספסיינוס ובנו לא שמענו דבר מעין זה, וכל-עצמן לא באו אלא להמריץ את היהודים שייכנעו כגיעה גמורה ואף להטיל מריבה ביניהם (ראה להלן, הערה 63). ואם אנו באים ללמד מדבריו של אותו רשע, הרי ביותר יש לנו לסמוך על מה שהוא אוסר להם לאנשי ירושלים לאחר שריפת המקדש ולפני כיבוש העיר: „אם תפרקו את כלי זינכם ותמסרו את גופותיכם אתן לכם בחסדי את החיים וכבעל בית נוח (השולט) בביתו כן אענוש את שאין להם תקנה ואמלט לי את השארית“. מאמר זה, אף-על-פי שנאמר בימים האחרונים של המלחמה, עשוי הוא לחשוף את כוונותיהם של הרומיים אף בימים שלפני-כן. שכל-עצמם לא נתכוונו אלא להכניע ולשעבד את עם היהודים ולהיות שולטים בארץ כעין *δεσπότης* (שליטים), שבידם החיים והמות של נתיניהם.

⁵¹ ואמנם עלתה מחשבתם בידם, שכן לעדותו של יוסיפוס (מלחמות ו ט ג) גלקחו בשבי בזמן המלחמה תשעים ושבעת אלפים ומתו ונרצחו אלף אלפים ועשרה ריבוא נפש. ואף אם נניח שיש בדבר גוזמה, הרי מכל-מקום יש לומר, שכשליש מן הישוב שבארץ כלה מן העולם (ואין התמונה עשויה להשתנות הרבה אף אם נאמר, שהיו מן הנופלים רבים מבני כבל ומארצות אחרות, כפי שיש לשער על יסוד דבריו של דיו קסיוס, *LXVI, 4*).

⁵² לאחר שנפתחה מלחמת-האחים ביהודה ואנשי השלום ביקשו את עזרתם של הרומיים: „וחילות המצב שבערים לא הושיעו להם לעשוקים או עזרו להם רק במעט, שכן חששו מפני הרעה לעצמם ואף מפני השנאה לעם [היהודים]“ (מלחמות ד ג ג). ובאלו הימים, כשביקשו שרי-הצבאות הרומיים להשתמש בשעת-הכושר ולעלות על ירושלים, מונע אותם אספסיינוס לא רק בטענה שאותה שעה עדיין יש מן הסכנה בעליה על העיר, אלא אף במה, שעל-ידי שהרומאים יימנעו מלתקוף אותה שעה את היהודים יביאו הם על עצמם צרות מרובות מאלו שיבואו עליהם עם נצחונם של הרומיים ולפיכך יש ליתן להם

אותה מגמה של הרומיים במלחמה זו מוצאת ביטוי בולט ובהיר באותו מאמר, המשמש מעין סיכמה, שנאמר לו לאספסיינוס מפי שרדיועציו (ונתקבל על-ידיו), כשגמלכו בדעתם וגמרו „לכרות ברית“ עם המון היהודים שנשארו בטריכי עם כיבושה של העיר על-מנת להוציאם משם ולשוחטם לתומם באיצטדין של טבריה — „שום דבר אינו בכלל עולה [כשהוא נעשה] כנגד היהודים“⁵³. ואף היא שגרמה להם לשכניהם של ישראל, הסורים והיננים, שידם היתה בתחילתה, באמצעותה ובסופה של הפורענות ושאין צריך לומר, שנתכוונו להכריח כל אחד ואחד מישראל בכל מקום שהיתה ידם מגעת, שיהא חלקם במלחמה רב ביותר⁵⁴.

„שימיתו איש את חברו עד כלותם“. וכשאספסיינוס „חומל“ סוף-סוף על הבורחים מירושלים ומקשיב לתחנוניהם שיעלה על העיר „לפרותה“ בזכרו להם את הפורענויות שבאו בידיהם של הקנאים „על אהבתם לרומאים“, הריהו מסייע לכאורה את צבאו על ירושלים, כאילו לעשות את מבוקשם, ולמעשה הוא מעבירם את הירדן, ואיגו חושש כל-עיקר לתחנוני „אוהביו“ ומשתהה ודוחה את „גאולת“ העיר, בהתאם לאותה כוונה, שהביע תחילה לפני שריו (מלחמות ד ז ב).

כיוצא בדבר אנו למדיין במעשה צסטיוס גלוס, שאף הוא לא ספן את אוהבי רומי ולא הבחין בין „העם“ ובין „הליסטים“. שכן אנו קורין (מלחמות ב יט ה), על תחילת המצור ששם הלה על ירושלים: „אותה שעה נפתו רבים מחשובי האזרחים לחנן בן יונתן וקראו לצסטיוס [אל העיר] על-מנת לפתוח לו את השערים. אולם הלה מוזהר [ליהודים] לא השגיח בהם, ואף מפני שלא האמין להם ביותר, ונתרשל עד שהשו המורדים במעשה הבגידה והשליכו את אנשי חנן מן החומה“ וכך. מעין זה אנו מוצאים אצל טיטוס בתחילת מצור ירושלים, כשאחד ממפקדי שמעון בר נצורא ביקש למסור את המגדל שהופקד עליו, על-מנת שעל-ידי זה תיכבש העיר כולה בידיהם של הרומיים: „אבל הרומיים מהם בזו לו מגאווה, מהם לא האמינו לו“, והרבים התמהמהו הואיל [וקצו] שלאחר זמן מועט ילכדו [בין כ' וכך] את העיר בלא להסתכן“ (מלחמות ה יג ב). עמוד על הדברים הקרובים מאד להצעת כרשת המעשה של צסטיוס!).

⁵³ מלחמות ג י י.

⁵⁴ בידוע, שתחילת המרידה באה על-ידי רשעתם של בני קסרין הנכרים כנגד היהודים שבאותו מקום ועל-ידי ההתעללות של פלורוס, שסייע להם לשונאי ישראל (וכנראה אף עוררם למעשייהפשע). ואף הם ששחטו למעלה מעשרים אלף מישראל שישבו בעיר (ופלורוס שיעבד את הנותרים בחיים ושלחם לעבודת-פרך, מלחמות ב יח א). וכיוצא בהם נהגו עם היהודים אף הסורים (והיננים) שבערים האחרות, בארץ ובעבר-הירדן ובסוריה, וצסטיוס, כשהוא עולה על הגליל הוא לוקח עמו רבים מן הנכרים שבערים הסמוכות לארץ-ישראל, אשר „בתאנת הקרב וגם בעז שנאתם את היהודים מלאו את חסרון הלימודים האלה“ (טכסיסי מלחמה), וכשהוא חוזר לעכו, הריהו משאיר את חלק הגליל שנכבש בידיהם של הסורים, המכלים את הארץ (שם ב יט ס). וכבר עמדנו על דעתם של הגויים, חושבי קסרין של פיליפי (בירת מלכות אגריפס!). שהורו היתר לעצמם לשפוך דמיהם של ישראל, מרצונם של הרומיים. הנכרים הללו הסרם שמקבלים את טיטוס לאתר חורבן ירושלים ומעטרים אותו בעטרות ומהללים אותו על השמדת האומה (פילוסטרט, אצל ריינק, 177—178. Textes etc.) ורואה אני לעמוד כאן על השיבותו של גורם זה, השלחת השכנים הנכרים על-ידי הרומאים לרצוח את היהודים ולכלותם, בתולדותיהם של שני האישים המפורסמים במעשיהם בזמן המלחמה והם: יוחנן מגוש-חלב ויוסטוס איט טבריה.

שכן אותו קנאי תקיף ונאמן היה בראשונה, לעדותו של יוסיפוס („הינים“, פ"י), מתנגד למלחמה עם הרומיים ולא עוד אלא שמנע את בני עירו אף הם מלמרוד, אלא שהשכנים

ביטוי אחר, מיוחד במינו, למגמה זו יש לראות באותן גזירות השמד הדתיות (שיוסיפוס מעלימן בשתיקה בפרשיות של המלחמה ומגלה אותן במקום אחר). שניתכו על היהודים באותם ימים של פורענות, ושכמותן עשו הרומאים אף לאחר החורבן, תיכף לגמר המלחמה⁵⁵.

מסביב... כנסו צבא רב, התנפלו על אנשי גושיחלב, לכדו את העיר בחזקת היד, הציתוה באש ושמוה למעי מפלה, ואז זיין (יוחנן) את אנשיו, השתער על השכנים הזוכרים והכה אותם מכה רבה" (נראה, שמעשה זה יש לצרף עם מה שמסופר במלחמות ב י א ט ע"ש). הרי שיוחנן נעשה לאחר כך לוחם ברומאים, עליידי שהללו השליחו ביהודים את השכנים הרעים, לעקור ולכלות. לומר, שיוחנן צפה את מגמתם של הרומיים, שהם מבקשים להשמיד את עם היהודים, ולפיכך נתעורר להגן על עמו מפני השליחים ומפני שולחיהם. מעין זה אירע אצל יוסטוס. בידוע, שהלה העיד על עצמו (בספרו האבוד) שהיה ממבקשי השלום. אלא שיוסיפוס מזייפו עליידי שאומר עליו, שתקף את "עשר הערים" שבסוריה ושרף את כפריהן ("חיים", פס"ה). והנה אילו היה יוסטוס מתנפל תחילה על הערים הנ"ל, ודאי היה אפשר לראותו מורד ברומי, הואיל ולאין ספק כך ראוהו הרומאים עצמם. אלא שיש לפקפק בעדות זו של יוסטוס, ויש לומר שאותו האיש, שהקדים למסור עצמו לאגריפס מיד כשבא אספסיינוס לארץ, רק הגן על היהודים שבערי היננים, שנטבחו עליידי שכניהם (שיוסטוס ביקש להילחם רק עם השכנים בלבד סובר אף מ. שטיין במבוא לתרגום ה"חיים", עמוד יב). והנה לכאורה יש ללמד שהיהודים הם שתקפו את אנשי הערים הנ"ל מתחילה, מדבריו של יוסטוס במלחמת ב י א. ברם, אותו סיפור מזדייף מתוך מה שהלה מלמד להלן שם (ב י א ה) שבני סוסיתא נגדר המיתו את היהודים שבתוכם וכלאו את שאריתם ושבני גרש חמלו על שכניהם היהודים והחיום — והרי אלו הערים, "נשרפו ונהרסו" תחילה עליידי היהודים התוקפים, כפי שמסופר לעיל! וכבר נתקשה בדבר שמחונני (הערות ובאורים, תל"ז—תל"ח), ולא עוד אלא שמחוך הצעת המעשים ב"חיים", פ"ו, מתברר, שהגויים יושבי ה"ערים שבגבול סוריה" הם שהם שפתחו במלחמה תחילה. כיוצא בזה מוכח הדבר מנאמו של אלעזר במצדה לפני מותו (מלחמות ז ח ז ע"ש).

לפיכך יש לומר, שיוסטוס לא ביקש אלא להגן על אחיו בני עמו הנתקפים עליידי השכנים (שהיהודים הללו לא היו כלל מאנשי-מלחמה, ברור ממה שאלעזר אומר עליהם, שם, שהם היו קשים לקנאים יותר מהרומאים עצמם). אלא שיוחנן הסיק את המסקנות הנכונות והבין שהסורים אינם אלא מלאכי-חבלה של רומי ולפיכך נאלץ להילחם אף בהם, ויוסטוס העמיד על מידתו הראשונה והשלים עם אספסיינוס.

⁵⁵ במלחמות ב ח י מדבר יוסטוס על כת האיסיים (לאחר שהזכיר את הצדוקים והפרושים) ומספר בשבחם ואומר: "המלחמה עם הרומאים חשפה את כח נשמתם, אשר לא שב מפני כל. כי כאשר נדוש בשרם בגלגל ונמתחו כל אבריהם, כאשר נשרפו חיים או נשחקו עצמותיהם וכל כלי רצת עברו עליהם, ומעניהם נטלו עליהם לקלל את שם מחוקקם או לסמא את בשרם בדבר אשר לא יוכל, עמדו בנסיון ולא עשו אף אחת מאלה, גם לא התחננו אל מעניהם ולא שפכו דמעות לפניהם, רק נשאו את יסוריהם באור-עינים ולעגו לאנשים אשר הקריבו אליהם את כלי המשחית ובשמחה השלימו את נשמותיהם לאלהים, כי הוא ישיבן להם" (מתרגומו של שמחונני), והנה אין צריך לומר, שלא רק על האיסיים בלבד עברה הכוס. שכן מה נשתנו מאחרים (ואף מסחבר, שהאיסיים, ברובם לפחות, לא היו מן הקנאים, ואף-על-פי שמצינו יוחנן האיסי, בין שריהצבא הנלחמים ברומאים בראשית המלחמה, והרי יש כאן אותה התעללות אכזרית, שאנו מוצאים אצל הרומאים כלפי האנשים השלמים והתמימים מבין היהודים במקומות הרבה), אלא שהללו הצטיינו ביותר בכשרון הסבלנות ובגבורת היסורים, ולפיכך נתיחדו אצל המחבר, וכמדומה, שדי לנו באותו ציור קטן, כדי שנעמוד על רשתת המבהילה של הרומיים כלפי שלומי אמוני ישראל.

וגראין דברים, שדרכים הללו של הרומאים ואותה מטרה שנתכוונו לה הן שגרמו לכך שיסתפתו אל מערכות המורדים אנשים רבים מן הנכבדים והמיוחסים, מן הכהנים ומן העם, ואף מבית הורדוס⁵⁶, שכל־עצמם לא ביקשו להתנגד בורוע לשלטונה של רומי כשלעצמו ונסתפקו בעצמאות המוגבלת שעד לפרוץ המלחמה. שכן לאחר שראו שהרומיים מבקשים לעקור את שארית הירושה של האומה ולכלות אותה עצמה בגופה, וביותר — על־ידי השכנים הרעים שהשליחו בהם, עמדו ונתחברו אל המתקוממים וגמרו לעמוד על נפשו וגופו של העם⁵⁷.

לאור העובדות שנתחווירו למעלה, תחילה, שמדרך הרומאים היה להגלות את הכורחים ולישבם במקומות־עיצור, אם בארץ ואם ב"כרכי־הים", ובשניה, שהרומאים נתכוונו לדכא את האומה כולה בכל הדרכים, יש לנו לומר, שרבן יוחנן בן זכאי וחבורתו הלכו ליבנה לא מפני שהם ביקשו להם מקום זה, אלא מפני שנשתלחו לשם שלא בטובתם, כרבים אחרים מן הבורחים, אנשי־השם, לפי שיבנה שימשה אחד ממקומות הגולה, שנכלאים בהם המשלימים מן העם⁵⁸. וכל־עיקר בקשתו של

אותה התעללות בקדשי האומה הרינו מוצאים כמה שמעיד Malalas, על אספסיינוס (נראה ש"ל טיטוס, ראה Weber, בספר הנ"ל, עמוד 278) שהרס בדפני של אנטיוכיה את בית־הכנסת ובנה במקומו תיאטרון והקים בו פסל שיש וכתב עליו (על התיאטרון): "משלל היהודים".

כיוצא בדבר מספר הלה, שהרומיים הקימו באותם הימים במקום בית־הכנסת בקסרין שהחריבוהו (ῥοδείον) (שכדרך שאר כל המוסדות ממין זה, הוקדש ודאי אף הוא לעבודה זרה), ראה ובר, שם, עמודים 277—278.

ואף שני האדרכמונים, שאספסיינוס הטיל לאחר החורבן על כל אחד מישראל, שיהא נותן להיכל יופיטר שברומי תחת מחצית השקל שנתנו תחילה למקדש, אף הם יש בהם מן ההעברה על הדת, משום מתנות עבודה זרה (על־כל־פנים לכך היתה מכוונת צורתו של מס זה, ואף־על־פי שלמעשה נטלו הקיסר לתוך קופתו), והרי הלכה זו של תנאים, שמתנת עבודה זרה — כעבודה זרה, עתיקה היא ונהוגה מימים ראשונים. שכן אנו למדין מתשמונאים ב ד יח—כ, מקום שאמור על "יסון המתועב" ששלח אנשים מירושלים ועמם שלוש מאות אדרכמונים לקרבן הירקלס שהיה קרב בזמן המשחקים עם החגיגות בצור, והמביאים ביקשו שלא להשתמש בהם בשביל הקרבן, הואיל ואין הדבר כשר, אלא להוציאם לתכלית אחרת". למדנו, שאף משרתיו של אותו רשע נדעו מליתן כסף לצרכי עבודה זרה. ולעיקר הענין, ההתעללויות הדתיות של הרומיים שעד לסוף המלחמה, בדעתי לחזור במאמר שאני מזכיר בהערה.

⁵⁶ אנטיוס מבית המלכות (מלחמות ב יז ד; שם ד ג ד) נשאר בירושלים עם פרוץ המלחמה והיתה ידו עם העם הלוחם ואף שימש שר האוצר של המדינה, וכשהפילו הקנאים את שלטון הסנהדרין ויסדו את שלטון־האימים שלהם, רצחוהו בבית־האסורים.

⁵⁷ לבירור עמדתם של ה"מתונים" כנגד הרומיים ויחסם כלפי הקנאים, וביחוד להסברת הגורמים שהביאו לידי מלחמת־האחים וביטול הממשלה של הסנהדרין בשנת ס"ח למנינם, בדעתי לחזור ולדון במאמר מיוחד, שבו אף אעמוד ביתר פרטות על דרכי הרומיים במלחמה זו ומגמתם.

⁵⁸ כבר ראינו ערים אחדות, ששימשו מקומות מעצר לנכנעים, והם מלבד יבנה, — גוסא, לוד, אשדוד, וערים אחרות בעבר־הירדן. והנה כשם שיבנה זכתה, תחילתה באונס וסופה ברצון, לשמש מרכז לישראל, על־ידי המתישבים הראשונים שהוטעו לשם בעלי־כרחם, כן נתגלגל הדבר, שאף בימים אחרונים יישארו משפחות הרבה של כהנים

רבן יוחנן מאספסיינוס שיתן לו „ללמוד תורה [ביבנה] ולעשות ציצית ולעשות בה שאר כל המצוות“ אין ענינה אלא שלא יחמירו שוביהם בתנאי העיצור, כדרך שנהגו, כנראה, עם אחרים, ושיתנו להם חופש-פעולה מסוים, שלא כאסירים גמורים. שכן לא יכול רבן יוחנן לצפות ולקבל אותה שעה שום טובת-הנאה בעלת ערך ציבורי, וכל מה שהיה יכול לקבל מידם של הרומאים אינו אלא הצלת נפשות בלבד, שלו ושל תלמידיו ושל אוהביו וקרוביו, ממש כמידת החסידות, שהראה טיטוס ליוסיפוס עם חורבן ירושלים⁵⁹. ואמנם המסורת שבמדרש איכה אין היא יודעת כלל על „מתנתו“ של אספסיינוס לרבן יוחנן את יבנה ורשינו לתלמוד תורה וכו'. וכנגד זה היא מעידה, שנתן לו הלה להציל ממות את קרוביו וידידיו.

ברם, לפי שלאחר החורבן, כשנסתיימה המלחמה וידם הקשה של האב ובנו רפתה קמעה-קמעה מעל ישראל, והאומה התחילה להתרפא ממכותיה בהמשך הימים וכוח-חיה התנער ונתחדש, נעשתה יבנה, ששימשה מקום קיבוץ של חכמים, מתחילה מאונס בגזירת הרומאים, ולבסוף מרצון — על-ידי חכמי-תורה שהוסיפו ונתלקטו בבית-מדרשו של רבן יוחנן בן זכאי, מרכז לאומה, בממועט על-ידי רבן יוחנן, ובמרובה — על-ידי רבן גמליאל, עמדו האחרונים ונעצו שורש המעשים בימים שקדמו לחורבן, ו„סוף מעשה“ שגדל בראשיתו שלא מדעת העושים, נשתקע „במחשבה תחילה“.

נספח

המקורות למעשה רבן יוחנן בן זכאי

המסורת התלמודית על מעשה רבן יוחנן בן זכאי ואספסיינוס מצויה (בשלמותה) בחמישה ספרים, ואלו הם: (א) אבות דרבי נתן, נוסח א', פרק ד (שכטר, עמודים 22—24); (ב) אבות דר"נ, נוסח ב' (שכטר, פרק ה, עמוד 19); (ג) מדרש איכה (פרשה א לא); (ד) תלמוד בבלי (גטין נו א—ב ה) מדרש משלי, פט"ו (בובר, 79—80). ברם, נראין דברים, שהאגדה שבמדרש משלי נעתקה כמות שהיא מאבות דר"נ, גר"ב⁶⁰. לפיכך, כשאנו באים לעיין בחילוקים שבין המסורות המשתנות שבפרשה זו, אין לנו לדבר אלא בארבעה מקורות בלבד.

בגופנא (מצאצאי הכהנים הנעצרים על-ידי טיטוס), וכמות שאנו למידין מן התלמוד (ברכות מד א). ואף לוד, ייתכן שהעובדה, ששימשה אף היא מרכז לתורה בימים שלאחר החורבן (ספק אם בתכוף לו ממש) כתבארת מטעם זה.

⁵⁹ השוה „חיים“, פעה. כמדומה לי, שאף-על-פי שיוסיפוס היה ממינס של הסופרים המדינאים ה„מודרניים“ (שבדורו) שכל תורתם וחכמתם לא היתה בידם אלא „קרדוס לחפור בה ועטרה להתגדל בה“, והיה מוכן לוותר על הקדוש והיקר לו בגלל אהבת החיים ואהבת הממון ואהבת השלטון והכבוד, מכל-מקום ודאי לא היה נמנע מלבקש מן הקיסרים משהו לסובת הציבור, ולו יהא מפני כבודו, שיתגדל בעיני בני עמו, ולהינצל מחרפת הבגידה שאפפתו, אילו יכול היה לצפות, שהללו יעשו את רצונו. מעתה צא ולמד מה היתה מידתם של הרומיים אותה שעה כלפי היהודים!

⁶⁰ וכדעת ר"ש באבר בהוצאת מדוש משלי שלו, פט"ו, הערה ט.

המקורות הללו, אף-על-פי שציקר ענינם מעשה רבן יוחנן בן זכאי, מכל-מקום יש והם כוללים אף יסודות מסוימים, שמתחילתם, כנראה, לא נאמרו בבית-המדרש בזיקה למעשה הנ"ל, כגון כיבוש ירושלים, שבמדרש הרי הוא מצטרף לאותו מעשה כחטיבה אחת, ומשתיקתם של שאר המקורות יש לכאורה ללמד שהיה ענין זה מעיקרו מעשה בפני עצמו. כיוצא בדבר שריפת האוצרות, שבאבות דרבי נתן הריהו קובעת פרק בפני עצמו, בלא התקשרות עם המסורת שעל מעשה רבן יוחנן, ובשאר המקורות היא מתחברת חיבור גמור עם יציאתו של הלה.⁶¹

מכל-מקום ראוי הדבר שנערוך כל המעשים הללו כולם, שמתוכם אנו למידין מה היתה דעת חכמים על הגורמים שהביאו לידי בקשת הכנעתם של החכמים הראשונים ולידי יציאתו של רבן יוחנן בן זכאי וסיעתו מן העיר ועל התפקיד שעשה במחנה הרומאים.

שכן מבדיקתם של המקורות אנו עומדים לא רק על החילופים הרבים שבמסורות המשתנות, אלא אף על הרקע ההיסטורי שמאחורי המעשים, שהמסורות הללו ציירו אותו בגווניו שונים ועם השינויים — שמרו על האמת שברוח ושבסוד.⁶²

(א) אבות דרבי נתן נוסח א' (ב) אבות דרבי נתן נוסח ב'
 וכשבא אספסינוס להחריב את ירושלים וכשבא אספסיאנוס הקיף את ירושלים
 אמר להם שוטים מפני מה אתם מבקשים שיה כנגד חומת ירושלים אמר לאנשי
 להחריב את העיר הזאת ואתם מבקשים לשרוף ירושלים שברו ממנו קשת אחת וחץ אחד
 את בית-המקדש וכי מה אני מבקש מכם אלא ואלך מעליכם בשלום אמר להם פעם
 שתשגרו לי קשת אחת או חץ אחת ואלך ראשונה ופעם שניה ולא קבלו אמר להם
 לי מכם⁶³ אמרו כשם שיצאנו על שנים רבן יוחנן בן זכאי גורמים אתם לעיר

⁶¹ הקטע על הבוליטק שהיו בירושלים ושריפת האוצרות ומעשה רבן יוחנן בן זכאי עם בן בטיח שבמדרש איכה, מצוי אף במדרש קהלת, לפסוק טובה חכמה עם נחלה.
⁶² איני מעיר לתיקונם ולהארטם של הטכסטס, אלא כשהדבר נצרך לעיקר הענין הנידון.

⁶³ אף דיו קסיוס מספר (4, 66) שטיטוס, כשנשלח מעם אביו לעלות על ירושלים ניסה לפנות אל היהודים בדברים, ורק לאחר שלא נשמעו לו פתח במעשי איבה. לעומת זה מספר יוסיפוס על אספסינוס, שכשבא לגליל גשתהה מלפתוח במלחמה, כדי להפיל על-ידי מראה חילותיו העצומים אימה על אנשי הגליל שיחזרו „בתשובה“ (μετάνοια) לפני התחלת הקרבות (טיטוס עצמו בנאימו שהושם בפיו על-ידי יוסיפוס, אומר, שבמתכוון עלה אספסינוס תהילה על הגליל ולא על יהודה וירושלים, כדי ליתן להם לקנאים שהות לחזור למוטב, ולא עשה כן אלא מ„אהבת הבריות“ שלו, מלחמות ר ו כ). כיוצא בזה מעיד יוסיפוס (שם ה ט טו), שטיטוס הפסיק לשעה קלה את עבודת המצור כדי ליתן שהות למורדים להימלך בדעתם, שמא יסכימו להיכנע לו (אלא שתוך כדי דיבור, מסיים הלה, שהמורדים לא עשו כן מתוך שהכירו „כי ימותו מות נבלים, כאשר יכנעו תחת הרומאים, וחשבו, כי ייטב להם הרבה המות במלחמה“. ומוכח הדבר כן מן המסורת שאצל S. Severus, על-ידי ריינק, שם, עמוד 324 — Iudaei obsidione clausi quia nulla neque pacis neque deditiois copia dabatur etc. φιλανθρωπία מידת הגיעה מידת ה- (אהבת הבריות) הרומית, אף כשביקשו, כביכול, „להחזיר למוטב“ את היהודים ולהחיותם.)

ראשונים שהם לפניך. והרגנום⁶⁴ כך נצא לפניך ונהרגך כיון ששמע רבן יוחנן בן זכאי שלח וקרא לאנשי ירושלים ואמר להם בני מפני מה אתם מחריבין את העיר הזאת ואתם מבקשים לשרוף את בית המקדש וכי מהו מבקש מכם הא אינו מבקש מכם אלא קשת אחת או חץ אחת וילך לו מכם אמרו לו

(ג) איכה רבתי

שלש שנים ומחצה הקיף אספסיאנוס את ירושלים והיו עמו ארבעה דוכסין דוכס דערביא דוכס דאפריקא⁶⁵ דוכס דאלכסנדריא דוכס דפלסטיני דוכס דערביא תרין אמורין חד אמר קילוס שמיה וחד אמר פוגר שמו והוון בירושלם ארבעה בוליטין בן ציצית ובן גוריון ובן נקדימון ובן כלבא שבוע וכל אחד ואחד יכול לספק מזונות של מדינה י' שנים והיה שם בן בטיה בן אחותו של רבן יוחנן בן זכאי שהיה ממונה על האוצרות ואיקיד כל

(ד) גיטיין, נו, א'—ב'

שדריה עילויהו לאספסיינוס קיסר אתא. צר עלה תלת שני הוון בה הנהו תלתא עתירי נקדימון בן גוריון ובן כלבא שבוע ובן ציצית הכסת... חד אמר להו אנא זיינא להו בחיטי ושערי וחד אמר להו בדחמרא ודמלחא ומשחא וחד אמר להו בדציבי... הוה להו למיון עשרים וחד שתא⁶⁶ הוון בה הני בריוני אמרו להו

הנה סובר ובר (שם, עמוד 130, הערה 1), שהמתנתו של אספסיינוס פירושה, שהוציא הלה כרוז לבני הגליל, שיחזרו בהם ממעשיהם. ברם, דבריו של הלה, לביסוס אותה הנחה, ohne ein solches Manifest ist das rücksichtslose Verfahren nicht ganz verständlich, אינם מוכיחים, לפי שאכזריותם של הרומיים במלחמה זו לא נזקקה להסברות. אלא שעל-כל-פנים אם פנו הרומיים בהצעות ובכרוזים אל העם, לא היה בהם אלא תביעה של הכנעה ואיומים קשים למקרה של סירוב, וכעיקר דעתו של ובר, שם, וכן יש לנו להבין אותם דברים ששלחו אספסיינוס וטיטוס ליהודים על-פי המסורת שלנו ועל-פי דיו קסיוס.

⁶⁴ "שנים הראשונים" הללו נראה שהם צסטיוס גלוס, ולפניו — מיטיליוס עם אנשיר צבאו (מלחמות ב' יז ו, וכדעת גרץ ושלא כדעת Ewald, Geschichte des Volkes Israel, המפרש שהכוונה לגלוס ולאספסיינוס, שנסוג מירושלים אף הוא, שהרי לא יצאו אנשי ירושלים להילחם בו כל-עיקר, וראה אף דעתו של דירנבורג, שם, 152).

⁶⁵ נראה שהגירסה הנכונה היא זו שבמדרש איכה רבתי, הוצאת בובר: דוכס דאפניקא, והיא פיניקיה, וכהשערת המו"ל שם, הערה רמו, עמוד 65. וכאן הריני מעיר, שכל אותם הדברים המצויים באותה הוצאה בפרשה זו ושאינם בהוצאה הרגילה, לקוהים הם (פעמים בשינויים) מן התלמוד, ואינם מגוף המדרש.

⁶⁶ יש לנו במסורת ארבעה מספרים משונים לימים שביקשו "גדולי ירושלים" לפרנס את העיר במצור, ואלו הם: עשרים ושתיים שנה (אדר"נ, נו"א), עשרים שנה ואחת (תלמוד), עשר שנים (מדרש איכה), שלוש שנים (אדר"נ, נו"ב), וכולם מספרים קצובים הם, שכ"א שנים הן שלוש שמיטות, וכ"ב — כנגד כ"ב אותיות (השוה, למשל, ספר היובלות, פ"ב פט"ו, עשרים ושנים דברים נבראו בששת ימי בראשית).

איכה רבתי

אוצרייא שמע רבן יוחנן בן זכאי אמר ווי
 אזלין אמרין לבן בטיח אמר חביבך ווי שלח
 ואתייה אמר לו למה אמרת ווי אמר לו לא
 אמרתי ווי אלא וזה אמרי אמר לו וזה אמרת
 ולמה אמרת וזה אמר ליה דאוקדת כל אוצרייא
 ואמרתי דכל זמן דאוצרייא קיימין לא יהיבין
 גשמייהון למיעבד קרבא בין ווי לזה גמלט רבן
 יוחנן בן זכאי וקרא עליו ויתרון דעת ההכמה
 תחיה בעליה לאחר ג' ימים יצא רבן יוחנן בן
 זכאי לטייל בשוק וראה אותם ששולקין תבן
 ושותין מימיו אמר בני אדם ששולקין תבן
 ושותין מימיו יכולין לעמוד בתיילותיו של
 אספסיאנוס אמר כל סמא דמילונא ניפוק לי
 מהכא שלח ואמר לבן בטיח אפקוני מהכא אמר
 ליה עבדינן בינינן דלא יפוק בר נש מהכא
 אלא דמית אמר אפקוני בדמות דמית סען רבי
 אליעזר ברישיה ורבי יהושע ברגליה זבן בטיח
 מהלך קומי מן דמסון בעין מידקריגיה אמר
 להו בן בטיח כך אתם רוצים שיהיו אומרין
 מת רבן ודקרוהו כיון דאמר להו כך שבקוניה
 מן דנפקין מן פילי סענוניה ויהבוניה בחד בית

אבות דרבי נתן נוסח א'

כשם שיצאנו על שנים שלפניו והרגנום כך
 נצא עליו ונהרגנו היו לאספסיאנוס אנשים
 שרדיין כנגד חומותיה של ירושלים וכל דבר
 ודבר שהיו שומעין היו כותבין על החצי
 וזורקין חוץ לחומה לומר שרבן יוחנן בן זכאי
 מאוהבי קיסר הוא זכיון שאמר להם רבן יוחנן
 בן זכאי יום אחד ושנים ושלושה ולא קבלו
 ממנו שלח וקרא לתלמידיו לרבי אליעזר ורבי
 יהושע אמר להם בני עמדו והוציאנוי מכאן
 עשו לי ארון ואישן בהוכו רבי אליעזר אתו
 בראשו רבי יהושע אתו ברגליו והיו מוליכין
 אותו עד שקיעת החמה עד שהגיעו אצל שערי
 ירושלים אמרו להם השוערים מי הוא זה אמרו
 להן מת הוא וכי אין אתם יודעין שאין

גיטין

רבנן ניפוק ונעביד שלמא בהדייהו לא
 שבקינהו אמרו להו גיפוק ונעביד קרבא
 בהדייהו אמרו להו רבנן לא מסתייעא
 מילתא קמו קלנחו להנהו אמברי דחיטי
 ושערי והוה כפנא מרתא בת בייחוס... אבא
 סקרא ריש בריוני דירושלם בר אהתיה
 דרבן יוחנן בן זכאי הוה שלח ליה תא
 בצניעא לגבאי אתא אמר ליה עד אימת
 עבדיתו הכי וקטליתו ליה לעלמא בכפנא
 א"ל מאי איעביד דאי אמינא להו מידי
 קטלו לי אמר ליה חזי לי תקנתא לדידיה
 דאיפוק אפשר דהוי הצלה פורתא א"ל
 נקוט נפשך בקצירי וליתי כולי עלמא
 ולישיילו בך ואייתי מידי סריא ואגני גבך
 ולימרא דנח נפשך וליעיילו בך תלמידך

אבות דרבי נתן נוסח ב'

שראה רבן יוחנן בן זכאי שלא רצו לשמוע
 לו אמר לתלמידיו חברים עמדו והוציאנוי
 מכאן נתנו אותו בארון של עץ נטל ר'
 אליעזר בראשו ור' יהושע (ור' יהודה)
 ברגליו היו משמשין והולכין עד שהגיעו
 לפתח של מדינה כיון שהגיעו לפתח של
 מדינה אמרו להם עמדו ופתחו לנו כדי
 שנצא ונקברנו אמרו [להם השוערים] לא
 ופתח עד שנדקרנו בחרב בתחלה אמרו
 להם גורמים אתם שתוציאו שם רע
 למדינתכם למחר יהו אומר אף לרבן יוחנן
 דקרו וכסוף עמדו ופתחו להם כיון שיצא
 רבן יוחנן בן זכאי חוץ מפתחה של
 ירושלים הלך ושאל בשלזמו של (מלך)

אבות דרבי נתן נוסח א'

מלינים את המת בירושלים אמרו להן אם מת הוא הוציאוהו והוציאוהו והיו מוליכין אותו (עד שקיעת החמה) עד שהגיעו אצל אספסיינוס פתחו הארון ועמד לפניו אמר לו אתה הוא רבן יוחנן בן זכאי שאל מה אתן לך אמר לו איני מבקש ממך אלא יבנה שאלך ואשנה בה לתלמידי ואקבע בה תפלה ואעשה בה כל מצות אמר לו לך וכל מה שאתה רוצה לעשות עשה אמר לו רצונך שאומר לפניך דבר אחד אמר לו אמור אמר לו הרי את עומד במלכות [א"ל] מגין אתה יודע א"ל כך מסור לנו שאין בית המקדש נמסר ביד הדיוט אלא ביד מלך שנאמר ונקף סבכי היער בברזל והלבנון באדיר יפול אמרו לא היה יום אחד שנים ושלשה ימים עד שבא אליו דיופלא מעירו שמת קיסר ונמנו עליו לעמוד במלכות הביאו

איכה רבתי

עלם וחזרו למדינה נפק רבן יוחנן בן זכאי לטייל בחילותיו של אספסיאנוס אמר לון אן הוא מלכא אזלון ואמרז לאספסיאנוס חד יהודי בעי למישאל בשלמך אמר להון ייתי מן דאתא אמר ליה וביבי מארי אפלטור אמר ליה שאילא דמלך שאילת בי ואנא לית אנא מלך וכדו שמע מלכא וקטיל להווא גברא אמר ליה אם לית את מלך סוף את מליך דלית הדין ביתא חריבא אלא על ידי מלך שנאמר והלבנון באדיר יפול נסבוגיה ויהבוגיה לנו מן שבעה קנקלין והוון שאילין ליה כמה שעין בליליא ואמר להון כמה שעין ביממא ואמר להון מנן הוה ידע רבן יוחנן בן זכאי מפשוטיה לכתר תלתא יומין אזל אספסיאנוס מסחי בהרא גפנא ⁶⁸ מן דסתא ולבש חד מסן

⁶⁷ Vive domine imperator.

אבות דרבי נתן נוסח ב'

אספסיאנוס כדרך (שואלין) ששואלין בשלומה של מלכות [א"ל אי רידומני אימפרטוריון ⁶⁷ א"ל את הוא בן זכאי א"ל הן] א"ל הגיתני א"ל אל תירא כתוב בידינו שאין הבית הזה חרב אלא ביד מלך שנאמר והלבנון באדיר יפול מסרו לשני פקידים לאחר ג' ימים באו לו איגרות מרומי א"ל מת (פרון רומי המלך) מלך [גירון] והמליכוך בני רומי שלח וקרא לרבן יוחנן א"ל שאל לך שאלה א"ל שואל אני ממך את יבנה ואלמוד בה תורה ואעשה בה ציצית ואעשה בה שאר כל המצות א"ל הרי היא נתונה לך במתנה.

גיטין

ולא ליעול בי איניש אהרינא דלא לרגשו בך דקליל את דאינהו ידעי וחייא קליל ממיתא עבד הכי נכנס בו רבי אליעזר מצד אחד ורבי יהושע מצד אחד כי מסו לפיתהא בעו למדקריה אמר להו יאמרו רבן דקרו בעו למדחפיה אמר להו יאמרו רבן דחפו פתחו ליה בבא נפק כי מטא להתם אמר שלמא עלך מלכא שלמא עלך מלכא א"ל מיחייבית תרי קטלי הדא דלאו מלכא אנא וקא קרית לי מלכא ותו אי מלכא אנא עד האידנא אמאי לא אתית

⁶⁸ מכאן שרבן יוחנן בן זכאי ישב אסור בגופנא. וכשאנו נזכרים, שעל דעת המסורת שבמדרש זה, לא דיבר רבן יוחנן על יבנה כל-עיקר עם אספסיינוס, הרי יש לנו לומר, שלאותה מסורת נעצר רבן יוחנן בן זכאי בגופנא, מקום שגכלאו אף הכהנים הגדולים.

איכה רבתי

דידיה אתת בשורי ובשרת מית נירון
 ואמליכוניה בני רומי בעי למילבש חד מסן
 תורן ולא עליל שלח ואתייה לרבן יוחנן בן
 זכאי זא"ל לית את אמר לי כל אילין יומיא
 הוינא לביש תרין מסאני והוון עללין כי וכדו
 חד עליל והד לא עליל אמר ליה בשורתא
 טבתא איתכשרת דכתיב ושמועה טובה תדשן
 עצם אמר ליה מה נעביד דאיעיל אמר ליה
 מי אית לך ברנש דסנאית ליה או דחב לך
 יעברוניה קמך ובשרך שחי דכתיב ורוח נכאה
 תיבש גרם התהילו מושלין לפניו משלות
 הבית שקינן נחש בתוכו כיצד עושין לו אמר
 להם מביאין הובר והוברין את הנחש ומניחין
 את החבית אמר פנגר הורגין את הנחש
 אבות דרבי נתן גוסס א'

לו קשת של זירים ותיפ"א⁷⁰ כנגד החומה
 של ירושלים הביאו לו גסרים של ארז ונתן
 לתוך קשת של זירים והיה מכה בהן על
 החומה עד שפרץ בה פירצה הביאו ראש
 חזיר ונתנו לתוך קשת של זירים והיה משליך
 אותן כלפי אברים שעל גבי מזבח באותה
 שעה נלכדה ירושלים.

שם, פרק ו' [עמודים 32—33]

ולמה נקרא שמו כלבא שבוע שכל הנכנס
 לביחו רעב ככלה היה יוצא מכיתו שבע
 וכשבא אספסיינוס קיסר להחריב את ירושלים
 ביקשו קנאים לשרוף כל הטוב ההוא באש
 אמר להם כלבא שבוע מפני מה אתם מחריבים
 את העיר הזאת ואתם מבקשים לשרוף את

גיטין
 לגבאי אמר ליה דקאמרת לאו מלכא אנא
 איכרא מלכא את דאי לאו מלכא את לא
 מימסרא ירושלם בידך דכתיב הלבנון
 באדיר יפול ואין אדיר אלא מלך דכתיב
 והיה אדירו ממנו וגומר ואין לכנון אלא
 בית המקדש דכתיב והר הטוב הזה והלבנון
 ודקאמרת אלו מלכא אנא אמאי לא קאתית
 לגבאי עד האידינא בריוני דאית בן לא
 שבקינן אמר ליה אילו הבית של דבש
 ודרקון כרוך עליה לא היו שוברין את
 החבית כשביל דרקון⁶⁹ אישתיק קרי עליה
 אבות דרבי נתן גוסס ב'

שם, פרק ז'

וכשבא אספסיאנוס והקיף את ירושלים
 שרה כנגד מזרחה של ירושלים עמדו כל
 הסיקרין ושרפו את כל האוצרות שהיו
 בירושלים חשבו שלא להשאיר מחיה והיו
 אנשי ירושלים שולקין תבן ושותין את
 מימיו ויוצאים ועושין מלחמה עמהם
 והורגים בהם כיון שראה אספסיאנוס
 צואתן של אנשי ירושלים שלא היה בהן
 מין דגן קרא לכל חיילותיו ואמר להן בואו
 וראו בני אדם רעבים וצמאים יוצאים
 ועושים מלחמה עמכם והורגים בכם אילו
 היו אוכלים ושותים על אחת כמה וכמה
 הביאו לו (גצרים) [גסרים] של עץ עשאן
 וטובי העם עלידי טיטוס לאחר שמסרו עצמם לידו. הרי לפנינו, איפוא, תמונה שונה בעיקרה
 ובגופה ממה שמצטייר לנו על-פי האגדה התלמודית.

⁶⁹ ענין ההבית ודרקון כרוך עליה סדור הוא בתלמוד. כאילו היה ענינו, שאספסיינוס
 קינסר על רבן יוחנן, שלא התקוממו אנשי השלום שבירושלים על הקנאים ואף אם היתה
 המלחמה כרוכה באבדן העיר, ברם, נראין דברים, שהמסורת מעיקרה ענינה כבמדרש איכה,
 והוא, שיש כאן משא-ומתן ביניהם על חורבן העיר עלידי הרומים. אלא שבגמרא ניתק הקשר
 שבין יסוד זה שבמסורת לבין מקורו הראשון, ולפיכך נסדר שלא במקומו, ונשתבש ענינו.
⁷⁰ לא נתברר טיבו, וראה שבטר, שם, עמוד 23, הערה עא.

אבות דרבי נתן נוסח א'

כל הטוב ההוא באש המתינו לי עד שאכנס ואראה מה יש לי בתוך הבית הלך ומצא שיש לו מזון עשרים ושתים שנה סעודה לכל אחד ואחד מירושלם מיד צוה גדשו ובררו ודקדו ולשו ואפו והתקין מזון כ"ב שנה לכל אחד ואחד מירושלם היו מביאים המגלים וגוררים אותם במגרים וטוחים אותם בטיט ועוד עשו אנשי ירושלם שולקין את התבן ואוכלין וכל אחד ואחד מישראל שרוי כנגד חומותיה של ירושלם אמר מי יתן לי המש תמרים ארד ואטול חמשה ראשים נתנו לו

איכה רבתי

ושוברין את החבית מגדל שקינן בו גחש כיצד עושין אמר להם מביאים חובר והוברין את הגחש ומניחין את המגדל אמר פנגר הורגין את הגחש ושורפין את המגדל אמר לו רבן יוחנן בן זכאי לפנגר כל מגירייה דעבדין בישא למגיריהון עבדין עד דלית את מליף סניגוריא את מליף עלן קסיגוריא אמר ליה לטיבותכון אנא בעי דכל זמן דהדין ביתא קאים מלכותא מתגרין בכון אין איהרוב הדין ביתא ליה מלכותא מתגרין בכון אמר לו רבי יוחנן הלכ יודע אם לעקל אם לעקלקלות אמר ליה אספסיאנוס לרבן יוחנן בן זכאי שאל לי שאלה ואנא עביד אמר ליה אני בעי דתרפי הדא מדינתא ותיזיל לך אמר ליה כלום אמליכוני בני רומי דנרפי להדא מדינתא שאל לי שאלתא ואני עביד אמר ליה בעי אנא דתרפי לפילי מערבא דהיא אזלא ללוד דכל בר דנפיק עד ארבעה⁷² שעין יהא לשיזבא מן דכבש' אמר ליה אי אית לך דרחים

אבות דרבי נתן נוסח ב'

כמטובך וכמין קלעים עשאן שתי פגושות היו מזרקין בהן לחומה עד שנפרצה [עשה] קשת של זיר נתן בתוכה ראש חזיר היו מפקעין כמכליב ויורדים עד שעלה על (הביברים) [האיברים] שעל גבי המזבח וטמאתו חרבו את כל ירושלם עד שהגיעו להיכל כיון שהגיעו להיכל אמרו זה לזה מי יכנס להיכל תחלה⁷¹ ושם היה

גיטין

רב יוסף ואיתימא רבי עקיבא משיב חכמים אחר ודעתם יסכל איבעי ליה למימר שקלינן צבתא ושקלינן ליה דרקון וקטלינן ליה וחביתא שבקינן לה אדהכי אתי פריסתקא עליה מרומי אמר ליה קום דמית ליה קיסר ואמינא להו חשובי דרומי לאותובך בדישא הוי סיים מסאני בעא למסימא לאחרינא לא עייל בעא למשלפיה לאידך לא נפק אמר מאי האי אמר ליה לא תצטער שמועה טובה תדשן עצם אלא מאי תקנתיה ליחי איניש דלא מותבא דעתך מיגיה ולחליף קמך דכתיב ורוה נכאה תיבש גרם אמר ליה ומאחר דהכמיתו כולי האי עד האידינא אמאי לא איתיתו

⁷¹ המעשה הזה הבא ללמד, שהרומאים נרתעו מקדושת המקום מלהיכנס להיכל עלי-מנת לשורפו מצוי בשינוי צורה אף אצל דיו קסיוס, המספר, שהחילים לא רצו להיכנס להיכל מפני δεισιδαιμονία (אמונת-הבל), ולא באו לחוכו עד שלא כפה אותם טיטוס לכך.

⁷² בהוצאת בובר - עד תלת שעין.

איכה רבתי

לך או בר נש דאתקרינ לי שלח ואיתיה עד
 דלא יעלון אוכלוסי שלח לר' אליעזר ולרבי
 יהושע לאפוקי לרבי צדוק אולין ואשכחניה
 בבבא דמדינתא מן דאתא קם מן קומי רבן
 יוחנן אמר ליה אספסיאנוס מן קדם הדין סבא
 צורתא את קאים אמר לו חייך אי הוה חד
 דכוותיה והוון עמך אוכלוסין בכיפלא לא הוית
 יכול כביש אמר ליה מה חייליה אמר ליה
 דאכיל חד גמזון ופשיט עלוהי מאה פרקין
 אמר ליה ולמה חשיך כך אמר ליה מן חיליהון
 דצומיית ותעניתא שלח ואיתי אסוותא והוון
 מוכלין ליה ציבחד ציבחד... מן דכבשה
 פליג ארבע סכסייא לארבעה דוכסייא וסליק
 פילא סערבאה לפוגר וגורו מן שמיא דלא
 יתרב לעולם למה ששכינה במערב אינון
 אחרובו דידהון הוא לא אחרוב דידיה שלח
 ואתייה אמר לו למה לא אחרבת דידך אמר
 ליה חייך לשבחה דמלכותא עבדית דאילו
 תרבתייה לא הות ידעת ברייה מה חרבת וכדו
 יתזין בריאתא אמרין חזו חייליה דאספסיאנוס
 מה אחרב אמר לו דייך דטבאות אמרת אלא
 מן בגין דעברת על קלוונין דידי יסק ההוא
 גברא לרישיה דאיגרא ויטרוף גרמיה אי חיי
 חיי ואי מית ימות סליק וטרף גרמיה ומית
 ופגעה בו קללה של רבן יוחנן בן זכאי.

אבות דרבי נתן נוסח א'

חמש תמרים ירד ונטל חמשה ראשים מאנשי
 אספסינוס הציץ אספסינוס בצואתן וראה
 שאין בהן מין דגן ואמר לחיילות שלו ומה
 אלו שאין אוכלין אלא תבן כך הורגין בהן
 אילו היו אוכלין כל מה שאתם אוכלין ושותין
 על אחת כמה וכמה שהיו הורגין אתכם.

גיטין
 לגבאי אמר ליה ולא אמרי לך אמר ליה
 אבא נמי אמרי לך אמר ליה מיזל אזילנא
 איניש אחרינא משדרנא אלא בעי סיגאי
 מידי דאתן לך אמר ליה תן לי יבנה
 והכסיה ושושילתא דרבנן במליאל ואסוותא
 דמסיין ליה לר' צדוק קרי עליה רב יוסף
 ואיתימא ר' עקיבא משיב חכמים אהור
 ודעתם יספל איבעי למימר ליה לשבקינא
 חדא זימנא והוא סבר דילמא כולי האי
 לא עביד והצלה פורתא גמי לא הוי⁷³
 אסוותא דמסיין ליה לרבי צדוק מאי היא
 יומא קמא אשקיהו מיא דפארי — למחר
 מיא דסיפקא למחר מיא דקימחא עד
 דרווח מיעיה פורתא פורתא אזל שדריה
 לסיטוס ואמר אי אלהימו צור הסיו
 ביה זה סיטוס שחרף וגידיך כלפי מעלה...

אבות דרבי נתן נוסח ב'

אדם רשע סיטוס בן אשתו של אספסיאנוס
 (עז פנים) [העז פניו] ונכנס לקיים עליו
 העז איש רשע בפניו ולא עוד אלא שנטל
 את הסייף וגדר את הפרוכת וכו'⁷⁴.

⁷³ למסורת שבתלמוד יצא רבן יוחנן מן העיר „איפשר דהוי הצלה פורתא“. ברם, בשאר כל המקורות אין זכר לדבר זה. שנתכוון להציל ביציאתו את הרבים.
⁷⁴ יש לצרף לכאן את הקטע המצוי בספר זה (שכטר, עמוד 31): „אמרו עליו על בן קלבא שבוע שהיה לו מזון ג' שנים לכל אחד ואחד שבירושלים וכשעמדו [ו] הסקרו שרפו את האוצרות שבירושלים מדדו כל מה שהיה לו ומצאו מזון ג' שנים לכל אחד ואחד בירושלים“.

איכה רבתי

גיטין

תרנום: ... שני אמוראים, אחד אמר: קילוס שמו ואחד אמר פנגר שמו: והיו בירושלים... והעלה באש את כל האוצרות שמע רבן יוחנן בן זכאי ואמר: ווי, הלכו ואמרו לבן בטיח: דודך אמר ווי, שלח והביאו ואמר לו: למה אמרת ווי... ששרפת כל האוצרות ואמרת כל זמן שהאוצרות קיימים לא יתנו גופם לקרב... כל-עיקרו של דבר שאצא מכאן שלם ואמר לבן בטיח: הוציאני מכאן, אמר לו: עשינו בינינו שלא יצא מכאן בן-אדם אלא מת, אמר: הוציאוני בדמות של מת, טען רבי אליעזר בראשו ורבי יהושע ברגליו ובן בטיח מהלך לפניו משהגיעו ביקשו לדקרו... הגיחוהו, משיצאו מן השער הטעינוהו ונתנוהו בבית-קברות אחד וחזרו למדינה יצא רבן יוחנן זכאי לטייל בחילותיו של אספסינוס, אמר להם: היכן הוא המלך הלכו ואמרו לאספסינוס: יהודי אחד מבקש לשאול בשלומך, אמר להם: יבוא, משבא אמר *Vive domine Imperator*, אמר לו: שאלת מלך שאלת בי ואני אין אני מלך וכשישמע המלך והרגהו לאותו אדם, אמר לו: אם אין אתה מלך סוף אתה מולך שאין אותו בית חרב אלא עלידי מלך... נטלוהו ונתנוהו לפניו מן שבעה תאים ושאלהו: כמה שעות? בלילה, ואמר להם כמה שעות? ביום ואמר להם, מנין היה יודע רבן יוחנן בן זכאי? מלימודו, לאחר שלושה ימים הלך אספסינוס להתרחץ בגופנא משהתרחץ ונעל נעל אחת שלו באה בשורה ובישרה: מת נירון המליכהו בני רומי, ביקש לנעול נעלו השניה ולא נכנס שלח והביאו לרבן יוחנן בן זכאי ואמר לו: אינך אומר לי, כל אותם הימים הייתי נועל שתי נעלי והיו נכנסות בי ועכשיו אחת נכנסת ואחת אינה נכנסת, אמר לו בשורה טובה נתכשרת... אמר לו: מה נעשה שתיכנס? אמר לו: שמא

תרנום: שלחו לו לאספסינוס קיסר בא צר עליה שלוש שנים, היו בה שלושה עשירים... אחד אמר להם: אני און בחיטים ושעורים ואחד אמר: ביין ומלח ושמן ואחד אמר בעצים... היו בה בריונים, אמרו להם החכמים: נצא ונעשה שלום עמהם, לא נתנום, אמרו להם: נצא ונלחם בהם אמרו להם החכמים: לא יסתייע הדבר, קמו שרפו לאוצרות החיטים והשעורים והיה רעב... אבא סקרא ראש הבריונים של ירושלים בן אחותו של רבן יוחנן בן זכאי היה, שלח לו: בוא אלי בצנעה, בא, אמר לו: עד מתי אתם עושים כך וממיתים את בני-האדם ברעב, אמר לו: מה אעשה שאם אומר להם דבר יהרגוני, אמר לו: ראה תקנה לי שאצא אפסר שתהא הצלה מועטת, אמר לו: עשה עצמך חולה ויבואו כולם וישאלו בשלומך והבא דבר שיסריח והשכיבו גבך ויאמרו שנתה נפשך וייכנסו תלמידך ולא ייכנס אצלך אדם אחר שלא ירגישו בך שהנך קל שהם יודעים שהחי קל מהמת, עשה כך... כשהגיעו לשער ביקשו לדקרו, אמרו להם: יאמרו רבן דקרו, ביקשו לדחפו אמרו להם: יאמרו רבן דחפו, פתחו לו את השער יצא כשהגיע לשם אמר: שלום עליך, המלך! שלום

איכה רבתי

יש לך בן־אדם שאתה שונאו או שחטא לך יעבור לפניך ובשרך יכחש... כל השכנים עושים רעה לשכניהם עד שאינך מלמד סניגוריה אתה מלמד קטיגוריה עליהם. אמר להם לטובתכם אני מבקש שכל זמן שהבית קיים המלכויות מתגרות בכם אם ייחרב הבית אין המלכויות מתגרות בכם... שאל לי שאלה ואני אעשה אמר לו: אני מבקש שתניח את המדינה ותלך לך. אמר לו: כלום המליכוני בני רומי שאניח למדינה, שאל לי שאלה ואני אעשה. אמר לו אני מבקש שתניח לשער המערבי שפונה ללוד שכל מי שיצא עד ארבע שעות יינצל. משכבשה. אמר לו אם יש לך שאהוב עליך או שקרוב לך. שלח והביאו עד שלא ייכנסו (לעיר) אוכלוסי. שלח לרבי אליעזר ולרבי יהושע להוציא לרבי צדוק. הלכו ומצאוהו בשער העיר. משבא קם לפניו רבן יוחנן אמר לו אספסיינוס: מלפני זקן יבש זח אתה קם?! אמר לו: חיך, אילו היה אחד כמוהו והיו עמך אוכלסין כפולים לא היית יכול לכבוש. אמר לו: מה גדולתו? אמר לו: שאוכל גמזוז אחד ופושט עליו מאה פרקים. אמר לו: ולמה כחוש כך? אמר לו מכוחם של הצומות והתעניות. שלח והביא רופאים והיו מאכילים אותו מעט־מעט. משכבשה חילק את ארבעת החזיות לארבעת הרוכסים ועלה השער המערבי בהלקו של פנגר וגזרו מן השמים... הם החריבו את שלהם, הוא לא החריב את שלו. שלח והביאו. אמר לו: למה לא התרבת שלך. אמר לו: חיך, לשכחה של המלכות עשיתי שאילו התרבותיו לא היתה בריה יודעת מה התרבת. וכשיראו הבריות יאמרו ראו כוחו של אספסיינוס מה התריב. אמר לו: חיך שסוב אמרת אלא בגלל שעברת על גזירתי יעלה אותו אדם על ראש הגג ויטרוף עצמו אם יחיה יחיה ואם ימות ימות. עלה וטרף עצמו ומת...

גיטין

עליך, המלך! אמר לו: חייב אתה שתי מיתות, אחת שאיני מלך ואתה קורא לי מלך, ועוד, אם מלך אני עד עכשיו למה לא באת אלי. אמר לו: שאמרת אני מלך אמת שמלך אתה שאם אי אתה מלך לא נמסרת ירושלים בידך... ושאמרת אילו מלך אני למה לא באת אלי עד עכשיו, בריונים שיש בנו לא נתנו לנו... נשתתק. קרא עליו רב יוסף ויש אומרים רבי עקיבא... יכול היה לומר לו: נוטלים צבת ונוטלים את הדרקון והורגים אותו ומניחים את החבית. בין כך וכך בא שליח מרומי אמר לו: קום שמת הקיסר ואמרו להם גדולי רומי להושיבך בראש. היה נעול געל אחת ביקש לנעול לשניה לא נכנס ביקש לשלפה לשניה לא יצאת. אמר: מה זאת?!... אלא מה תקנתו, יביאו אדם שאין דעתך נוחה הימנו ויעבור לפניך... אמר לו: ומאחר שחכמתם כליכך עד עכשיו למה לא באתם אלי? אמר לו: אף אני אומר לך. אמר לו: אני אלך ואשלח אדם אחר אלא בקש הימני משהו שאתן לך. אמר לו: תן לי יבנה וחכמיה ושושלת של רבן גמליאל ורופאים שירפאו את רבי צדוק. קרא עליו רב יוסף ויש אומרים: רבי עקיבא... היה עליו לומר שיניחה פעם אחת. והוא סבר כל זה לא יעשה והצלה מועטת גם כן לא תהא. רופאים שירפאו את רבי צדוק מהו? היום הראשון השקו מי סובין למחרת מי סובין וקמח עד שרווחו מעיו קמעה־קמעה. הלך שלחו לטיטוס...

כשאנו סוקרים את המקורות הללו ביחסם זה לזה הרינו עומדים תחילה על החילופים שבהם מבהינת התיקף ומבנה היסודות. שכן בה בשעה שהמסורת באבות דר"נ מסתיימת בבקשתו של רבן יוחנן בן זכאי על יבנה וכו', הרי זו שבמדרש אינה מוסיפה לעיקר המעשים של רבן יוחנן בן זכאי אף את השתתפותו בהתייעצותם של הדוכסים שקדמה לכיבוש העיר. לצד שני הרינו מוצאים בתלמוד ובאבות דר"נ נר"ב סיפור המעשה על טיטוס ששרף את ההיכל ועל ענשו. אלא שבין בתלמודנו ובין באדר"נ אין דברים אלו קובעים יסוד בגופה של המסורת על רבן יוחנן בן זכאי. אלא שכגמרא נסדרו הדברים בהמשך וברציפות למעשה רבן יוחנן בן זכאי, הואיל והתלמוד שימר לנו מסורת שלמה על חורבן הבית מהצעת גורמיו הראשונים ועד לסופו של מחריב המקדש, ובאדר"נ נקבעו הדברים במסורת מקבילה לזו שעל רבן יוחנן. כיוצא בדבר יש להבחין בין מדרש איכה והתלמוד מצד אחד ובין אבות דר"נ בשתי נוסחאותיו מצד שני לענין שריפת האוצרות שבירושלים. שכן הראשונים קושרים סיפור מעשה זה ביציאתו של רבן יוחנן בן זכאי מן העיר, והאחרונים סוברים אותו שלא בזיקה לכך. נמצא שבמדרש איכה נשתמרה לנו לעיקר המעשה הנידון חטיבת מסורת שלמה, למעלה מזו שבשאר כל המקורות.

מעתה נפתח לעיין בגופה של המסורת על חילופיה המרובים במקורות השונים הנ"ל.

יש לנו להעמיד את מסורת האגדה על שלושה יסודות: א) הסיבות שגרמו ליציאתו של רבן יוחנן בן זכאי מירושלים; ב) יציאתו מן העיר ועמידתו לפני אספסיינוס; ג) משארומתנו עם הלה. נבדוק, איפוא, את הענינות הללו כסדרם.

א

המקורות מציעים בפרשה זו שתי דעות חלוקות ואחת ממוצעת מאחידה. חילופי מסורת אלו באים להעמידנו על מסורות משתנות שאצל החכמים בענין עמדתם של הפרושים כלפי הקנאים בשאלת המלחמה והשלום עם הרומיים. על דעת המסורת שבאדר"נ, שתי הנוסחאות, גמר רבן יוחנן בן זכאי לצאת מן העיר ולנפול אל הרומאים, לאחר שהקנאים סירבו להסכים להצעתו להיענות לתביעתו של אספסיינוס, שייכנעו לפניו „אנשי ירושלים“ הכנעה גמורה. רבן יוחנן התנגד, איפוא, לכל עזמה של המלחמה עם רומי, אמנם מתוך תקוה שעל ידי כניעתם ימלטו היהודים את ההיכל ואת העיר מחורבן. ברם, להצעת המעשה שבמדרש לא החליט רבן יוחנן למסור עצמו לידם של הרומאים אלא לאחר ששרפו הקנאים את אוצרות המזון, שהספיקו לשנים הרבה. התנגדותו של רבן יוחנן בן זכאי לקנאים לא היתה, איפוא, מכוונת כלפי הכנעה תכופה לרומיים, אלא כנגד שיטתם של הקנאים במלחמה. שכן ביקשו אלו להילחם באספסיינוס (או בטיטוס) מלהמתת תנופה, מחוץ לחומה, ורבן יוחנן, עם ה„בוליטין“, שכנראה היו עמו בדעה אחת⁷⁵,

⁷⁵ הלוי (דוה"ר, ח"א, כרך ה) מדקדק כראוי מאבות דרבי נתן, נר"ב, פי"ג: „עלה

אמרו להתבצר בירושלים, ולפיכך אגרו מזון הרבה על-מנת להאריך במלחמת-מגן. חילוקי-הדעות שבין רבן יוחנן בן זכאי ובין הקנאים אינם, איפוא, אלא טכסיסיים בלבד. שתי שיטות מחולפות אלו הרינו מוצאים כשהן סדורות זו לאחר זו בתלמודנו. שכן לאחר שהתלמוד מציע את המשא-והמתן שבין "רבנן" לבין "הגוי בריוני"⁷⁶, שהראשונים אמרו "ניפוק ונעביד שלמא בהדיהו", והאחרונים — "ניפוק נעביד קרבא בהדיהו" (נצא ונעשה מלחמה עמהם) הריהו מספר על אגירת המזונות על-ידי "הנהו עתירי" שבירושלים ועל שריפת אוצרותיהם על-ידי אבא סיקרא וקובלנתו של רבן יוחנן בן זכאי בפני בן אחותו על המעשה הזה שהוא-הוא שגרם ליציאתו מן העיר. הגמרא צירפה, איפוא, שתי המסורות הנ"ל, הנובעות ממקורות מתחלפים, וחיפתה על הסתירה שביניהם על-ידי מציאת התאמה, לומר, שזה זה גרם למעשה הליכתו של רבן יוחנן בן זכאי לאספסינוס.

ב

בפרשת יציאתו של רבן יוחנן בן זכאי מירושלים יש לנו לעמוד תחילה על ההפרש הבולט והחשוב ביותר שבין המקורות. באדר"נ, ב' הנוסחאות, אנו קורין, שאנשי אספסינוס (מישראל) שהיו מצויים בירושלים הדיעו לו עד שיצא רבן יוחנן מן העיר שהלה מ"אזהבי הקיסר" הוא⁷⁷. בזיקה לכך היתה עמידתו של רבן יוחנן בן זכאי בפני הרומאי פשוטה בתכלית. הם הביאו אותו ישר לאספסינוס,

לירושלים לנדותו מנכסיו ומצא שם יום טוב, שר' יוחנן בן זכאי וכל גדולי המדינה מסובין אצלו הן בן ציצית הכסף ונקדימון בן גוריון ובן כלבא שבוע", שהללו היו מבאי ביתו וממערציו של רבן יוחנן בן זכאי (השוה אף נו"א, פ"ו, ואף ב"ר פמ"ב). לפיכך יש לומר, שהיו כולם בעצתו של רבן יוחנן.

⁷⁶ יש להעיר, שהשם "בריוני" לקנאים, אינו מצוי אלא בתלמוד בלבד (באיכה רבתי, הוצ' בוכר, געתק כינוי זה מן הגמרא). ברם, באבות דר"ב ב' הנוסחאות הם קריים "קנאים" לשבח (ואף באיכה רבתי אין כל מלת-גנאי כנגדם), ורבן יוחנן קורא להם "בני", והמסורת עצמה משתבחת בהם, ובמעשיהם של "אנשי ירושלים". כיוצא בדבר המסורת שבפסיקתא רבתי (איש שלום קמ ע"א) מכירה אף היא את "אנשי ירושלים", הנלחמים עם הרומיים, ומשתבחת בניבוריהם. ובדרך-כלל, היחס של המסורת (חוץ מן התלמוד) לקנאים הוא כיחס לאנשים טובים בשיטתם ובמעשיהם, אבל לא רשעים ומקולקלים, בדומה לציוריו של יוסיפוס.

⁷⁷ יש לעמוד על המעשה האמור בתלמוד ובמדרש ובאבות דר"ב נו"ב (ואינו בנו"א) על שביקשו הקנאים לדקור את רבן יוחנן ה"מת", לידע אם חי הוא ואם לאו, ונמנעו כדי שלא "להוציא שם רע למדינתם", שיש כאן ביטוי מצד המסורת ליחסה כלפי הקנאים, שהם חסים על כבודה של האומה. ואף-על-פי-כן שהוששין שמה ישחמשו בכך מתנגדיהם לרעתם, ללמדך, שהם נזהגין במלחמה בנימוסים של בני תרבות. והרי אף כאן הטחה כנגד יוסיפוס, שלדבריו היו הקנאים ההיפוך הגמור מזה. ומצינו כיוצא בדבר אצל דיו קסיוס (5, 66), המספר, שלאחר שטיטוס גמר שלא לקבל ולהיות בורחים מירושלים, היו מן הרומאים שנתאשו מן הנצחון ומסרו עצמם לישראל "והיהודים, אף-על-פי שחטרו להם מזונות התנהגו עמם כאהבה" (על בורחים רומיים שעברו לצד היהודים, יש ללמוד אף מיוסיפוס, שמשמיענו הדברים בדרך אגב, מלחמות ה' ג). אף נכרי זה מחייב את יוסיפוס, שהעלים דברים שיש בהם משכחם של הקנאים ולא חשש "להוציא שם רע על מדינתו".

זהו קידם אותו כמי ששמע עליו תחילה ואמר לו „אתה הוא רבן יוחנן בן זכאי“. ברם, במדרש איכה ובתלמוד אין זכר לדבר. שהרומיים הכירו את האיש ואת עמדתו כלפיהם. ולפיכך לא היתה אף התייבשותו במישרין, אלא הוציאוהו והניחוהו בבית-קברות והלכו להם, והוא „יצא לטייל בחילותיו של אספסינוס לבקש שידיעו לאספסינוס על יהודי אחד שרוצה לשאול בשלומי“, וכשהוא בא אצלו אין הלה מקבלו כאיש, שהוא ידוע לו מתחילה. למסורת זו יצא רבן יוחנן בן זכאי מן העיר כבורח, שגורלו סתום, שצריך למצוא שבילין לגדולי החילות, כדי לזכות את עצמו. הבדל אחר חשוב. לפי המסורת שבמדרש ובתלמוד היה בן בטיח (אן אבא סיקרא) בעצה אחת עם רבן יוחנן בן זכאי ותלמידיו, והוא שסייע אותם להוציאהו מן העיר. אולם באדר"ג, שתי הנוסחאות, אין רמז למעשה זה.

פרט אחר. במדרש מסופר שאספסינוס צינה ליתן את רבן יוחנן בן זכאי „לפנים מן שבעה תאים“, חדר לפנים מחדר, במקום חושך, שלא ידע להבחין בין יום ובין לילה⁷⁸, ובתלמוד אף-על-פי שאין בו אותו מעשה, מכל-מקום הרינו קורין בו שתי פעמים, שאספסינוס שאל לרבן יוחנן בן זכאי „עד עכשיו למה לא באת אצלנו“, ומשניהם אנו למידין, שאספסינוס לא קיבל את רבן יוחנן באמונה ובנדיבות, אבל פיקפק ברוחו ובמעשיו וההמיר בהתנהגותו עמו.

ההפרשים הללו שבמקורות אינם דברים שבאקראי, אלא הם קשורים זה בזה ומתבארים על-ידי החילוף שבמסורות חלוקות ביסוד המעשים כולם. שפן לפי המסורת שבאדר"ג, בב' נוסחאותיו, התנגד רבן יוחנן בן זכאי למלחמה מעיקרה וביקש שייכנעו לרומיים בלא סייג. לפיכך מסתבר, שעד שגמר בדעתו לצאת מן העיר כבר היתה מחשבתו גלויה להם לרומאים, ולפיכך לא ייתכן, שיסתייע בדבר על-ידי אחד מראשי הקנאים בשום פנים. ומטעם זה אף מובנת התנהגותו „הרכה“ של אספסינוס כלפיו בשעה שבה אצלו.

ברם, לדעת המסורת שבמדרש ובתלמוד היה רבן יוחנן בן זכאי אף הוא מן המתנגדים להכנעה גמורה, אלא שחלק על הקנאים בענין טכסיסי המלחמה, והגיע למה שעשה רק על-ידי שלאחר נטילת היכולת מן העם להתגונן בא לכלל יאוש. לפיכך אין מן הנמנע, שיהא אף אחד מן הקנאים מסכים בלבו לדעתו של רבן יוחנן, כשראה את התוצאות הקשות של מעשי-הטכסיסים שלהם ואף מסייע לו בצנעה למלט נפשו. ולמסורת זו מוסבר ביותר מה שאספסינוס קיבל את רבן יוחנן בסבר פנים רעות, ובדקו בחקירות ונתן אותו בכיפה.

⁷⁸ אף באדר"ג נז"ב אנו קורין שמסרו את רבן יוחנן בן זכאי „לשני פקידים“. אלא שבאותה מסורת אפשר (בקושי) לפרש, שהושיבוהו במשמר עד שתתברר נבואתו אם אמת היא ואם לאו (השוה למעשה יוסיפוס, שאף הוא לא נשתחרר מאסוריו אלא לאחר שהודיעוהו לאספסינוס על מות גירון, ונתקיימה נבואתו של הלה). ברם, אי-אפשר לבאר על-ידי כך את ששמו את רבן יוחנן בן זכאי בכיפה אפ"ה. אלא ודאי נשתמר כאן בזכרון המסורת גופה של העובדה, שכשבא רבן יוחנן בן זכאי לרומיים נתנוהו בבית-האסורים (וכדרך שנתנו במשמר אף את טובי ירושלים שמסרו עצמם לטיטוס יחד עם בני המלכות של הדייב, מלחמות ו' ד), דבר שאין לו זיקה לברכת המלכות מעיקרו.

ג

בענין משאו ומתנו של רבן יוחנן בן זכאי האספסיינוס יש להבחין: (א) בשורת המלכות; (ב) הבקשות; (ג) השתתפותו בהתייעצות השרים. וחשוב ביותר להבחנת טיבן של המסורות לעמוד על סדר המעשים הראשונים, לומר, מה קדם, הברכה בשם המלכות או הבקשה. והנה אף כאן יש הפרש בין אבות דר"נ גר"א מצד אחד ובין המדרש והתלמוד (ראף אבות דר"ב גר"ב) מצד שני. שלפי המסורת הראשונה קדמה הבקשה לבשורה, ולא עוד אלא שהקדים אספסיינוס ואמר לו לרבן יוחנן בן זכאי, עד שהלה פתח בדברים, לאחר שידע שרבן יוחנן בן זכאי עומד לפניו, "אתה הוא רבן יוחנן בן זכאי שאל מה אתן לך". ברם, לפי זו שבמקורות האחרים קדמה הברכה בשם המלכות לבקשה. אף הפרש זה אינו אלא חוליה אחת בשלשלת החילופים הרבים שבמקורות, שכולם מתבארים על-ידי התלוף העיקרי שבהם, וכנ"ל. שכן על דעת המסורת הראשונה כבר זכה רבן יוחנן אצל הרומאים במה ששידל את העם להיכנע להם ושוב לא היה צריך לזכות לאחרת. לפיכך מיד כשעמד לפני אספסיינוס אמר לו "שאל מה אתן לך". מה שאין כן לפי המסורת השנייה, לא היה רבן יוחנן בן זכאי מ"אוהבי הקיסר" מתחילה, ולא היו בידו "מעשים" שיזכוהו בעיניהם של הרומיים. ולפיכך צריך היה למעשה רב כדי להפוך את לבו של אספסיינוס עליו לטובה. והרי נתגלגלה לו זכות זו בברכת המלכות.⁷⁹

ולענין הבקשה, הרי השינויים שבמקורות מרובים כאן ביותר והרינו מבחינים בפרשה זו בין שלוש מסורות. למסורת שבאדר"נ ב' הנוסחאות שאל הימנו את "יבנה שאלך ואשנה בה לתלמידי ואקבע בה תפלה ואעשה בה כל המצוות". על דעת המסורת התלמודית שאל הימנו מלבד "יבנה וחכמיה" אף "שושילתא דרבן גמליאל" (לפשטות הדברים שיקיה את רבן גמליאל וביתו⁸⁰) ו"אסחנתא דמסיין ליה לרבי צדוק". ברם, לפי המסורת שבמדרש לא ביקש רבן יוחנן בן זכאי כלל את יבנה. ולעומת זה שאל הימנו שילך לו מירושלים ולא קיבל, ועוד שאלו שיתן ל"שער המערבי ההולך ללוד שכל מי שיצא עד ארבע [או שלוש] שעות ינצל מחרב"⁸¹. ואף זה, כמוכח משתיקתה של המסורת, לא קיבל. ולבסוף נתן לו (כנראה,

⁷⁹ באדר"נ גר"ב גר"ב נראה, שיסוד המסורת על הברכה נעתק ונסדר שלא במקומו.

⁸⁰ ענין ה"שושילתא דרבן גמליאל" ודאי אנכרוניזם הוא, וראה להלן עמוד 269.

⁸¹ בקשתו של רבן יוחנן אספסיינוס שיגיה ל"שער המערבי ההולך ללוד" שכל מי שיצא הימנו יינצל, מתבארת לאורו של המעשה, שמספר עליו יוסיפוס (מלחמות ו' ז'), שלאחר החורבן, לפני כיבוש העיר פנה טיטוס לקנאים שייכנעו לפניו, והם השיבו שלא יוכלו למסור עצמם לידי, לפי שושבעו, אבל הם הוכניסו לצאת מן העיר עם גשיהם וספם, למען ילכו אל המדבר ויעזבו את העיר בידו. "השער המערבי ההולך ללוד" בא איפוא לציין שרבן יוחנן בן זכאי ביקש רחמים על הנמלטים לרומאים (לוד היתה, כפי שראינו, מקום כינוס של בורחים), בניגוד ללוחמים הקנאים, שביקשו לצאת למזרח, למדבר, בלא להיכנע לרומיים. שכן יכול היה רבן יוחנן לצפות שיקיף על-יפי בקשתו את האנשים השלמים, אבל בשום פנים לא את המורדים (אלא שאף בקשתו זו לא ניתנה לו).

על סמך בקשתו הקודמת), שיוציא את אוהביו וקרוביו מירושלים להצילם ממות. והוציא את רבי צדוק וריפאוהו⁸².

הנהגה למסורת זו שבמדרש לא זכה רבן יוחנן שקיבל מאספסיינוס שום טובת הנאה בשביל הציבור, אלא הצלה נפשית קרוביו בלבד. ונראין דברים, שמסורת זו קרובה ביותר אל האמת ההיסטורית. ואף לשאר המקורות, יש לפרש כאמור בפנים, שלא נתכוון רבן יוחנן בן זכאי אלא לחופש-פעולה מסוים במקום שהלך לשם, אלא שהמקורות הללו העתיקו את המעשים שאירעו בהמשך הימים לתחילת שימושם של רבן יוחנן עם תלמידיו ביבנה. והואיל ועצם הליכתו לשם לא באה מדעתו ולטובתו, לפיכך לא כללה המסורת המדרשית מעשה זה במנין השאלות ששאל רבן יוחנן מאספסיינוס.

⁸² הצלת רבי צדוק על-ידי רבן יוחנן אמורה בתלמוד ובמדרש. אלא שבאבות דרבי נתן ב' הנוסחאות אין זכר לדבר. ולא עוד אלא שבאדר"ג נ"א, פ"ז (שכטר, עמוד 63) מוכת, שרבי צדוק נשבה והובא לרומי. וכן יש ללמוד מן המעשה במטרוגה אחת שביקשה להחטיאו בעל-כרחו, שאנו גורסים בתלמוד (קידושין מ א). ואף במדרש איכה פ"א מ"ו, אנו למידין ששני בני צדוק הכהן נשבו והובאו לרומי. ובכך, אם נרצה להימלט מן ההנחה שלפנינו מסודות חלוקות (ראה להלן עמוד 256), בעל-כרחנו נאמר, שרבן יוחנן לא עלתה בידו אלא להחיותו, את רבי צדוק, אבל לא למלטו מן השביה ומן העבדות.